

Projevy nenávisťi v online prostoru a na sociálních sítích

Člověk v tísni, o. p. s.

Matouš Hrdina – Hana Daňková – Liudmila Kopecká

Poděkování

Předkládaná analýza vznikla v rámci projektu Podpora tolerantní společnosti v reálném i virtuálním prostoru. Za odbornou pomoc děkujeme zejména Lence Krsové a Josefu Šlerkovi. Za pomoc se zpracováním dat a s kvalitativní analýzou patří velký dík také Kláře Procházkové, Andree Bebčákové, Barboře Vráblíkové a dalším zaměstnancům i dobrovolníkům ze společnosti Člověk v tísni.

Program Fond pro NNO podporuje projekt Podpora tolerantní společnosti v reálném i virtuálním prostoru. Podpořeno grantem z Islandu, Lichtenštejska a Norska v rámci EHP fondů. www.fondnno.cz a www.eeagrants.cz.

OBSAH

1	Úvod	4
2	Cíle výzkumu, předpoklady a hypotézy	6
3	Metodika výzkumu a etické otázky	8
3.1	Etické otázky	10
4	Kdo nenávidí nejvíc? Producenti a šířitelé hate speech	11
4.1	Uživatelé Facebooku	11
4.2	Kdo diskutuje pod články na zpravodajských webech?	15
5	Témata a cíle hate speech. Obsahová analýza vzorku diskuzních příspěvků	18
5.1	Nenávistné narativy v kategorii ISLÁM	18
5.2	Nenávistné narativy v kategorii MIGRANTI	21
6	Kanály šíření hate speech	25
6.1	Média a hate speech	25
6.2	Facebookové skupiny a stránky	27
6.3	Problematika designu internetových komunikačních platforem	29
7	Shrnutí a interpretace	31
8	Možnosti postupu proti hate speech	34
9	Literatura	36

1 ÚVOD

*„Hitler za svoji politickou existenci přímo vděčil rozhlasu
a systémům veřejného ozvučení.“*

Marshall McLuhan¹

„Ku Klux Klan byl ostatně také sociální síť.“

Evgeny Morozov²

Rychlé šíření nových digitálních komunikačních technologií bývá často spojováno s nadějami na posílení politické participace občanů, větší transparentnost veřejné správy a obecnou demokratizaci společnosti. V mezinárodním i českém kontextu lze skutečně dohledat mnoho příkladů těchto pozitivních jevů, které byly do značné míry umožněny nástupem rychlého internetového připojení a rozmachem sociálních sítí. Ve stínu úspěchů a nadějí občanských hnutí se však skrývá odvrácená strana těchto jevů. Klesá účast ve volbách a zájem i důvěra ve standardní politické procesy, dochází k depolitizaci v mnoha sektorech veřejné debaty, na internetu vznikají uzavřené komunikační bubliny vedoucí k omezení plurality názorů v debatě a k radikalizaci.³

K dramatické transformaci dochází i na scéně občanské organizace a aktivismu. I zde lze vyzorovat jak pozitivní trendy, tak i hůře viditelné, ale o to varovnější příklady sociálně patologických jevů. Pokud se na internetu mohou snadno setkávat, organizovat a propagovat občané usilující o potírání korupce, oživení veřejného prostoru či ochranu přírody, mohou tak činit i lidé, jejichž záměry jsou ve svých důsledcích pro demokratickou společnost nebezpečné. Pokud si představíme hnutí, které usiluje o reformu nefunkční a od života odtržené politické scény, chce naslouchat hlasu občanů a vybudovat svobodnější a spravedlivější společnost, vzbudí to v nás zpravidla pozitivní dojem a těžko bychom proti tomu něco namítali. Málokoho napadne, že by se tyto cíle měly nějak rozcházet s demokratickými hodnotami. Uvedený popis však můžeme uplatnit jak na nejrůznější nenásilné občanské iniciativy, tak i na řadu ultrapravicových a xenofobních hnutí, které se v posledních letech šíří v mnoha evropských státech.

V rámci svých aktivit se společnost Člověk v tísni věnuje různým potenciálně polarizujícím a kontroverzním tématům. Proto také se vzrůstajícím znepokojením pozorujeme růst a posilování výše popsané odvrácené strany internetové komunikace. Její nejviditelnější částí jsou v kontextu naší činnosti nenávistné projevy vůči nejrůznějším sociálním, etnickým, sexuálníím či náboženským skupinám, která jsou většinou označovány jako tzv. hate speech (nenávistné projevy).

Hate speech není ve veřejné diskuzi v ČR novým fenoménem, ale spolu s rychlým rozmachem komunikace na sociálních sítích lze pozorovat novou dynamiku jeho šíření. Jedním z prvních příznaků tohoto procesu byly nenávistné projevy vůči Romům související s vlnou protiromských demonstrací a pochodů, které vrcholily mezi lety 2011 a 2013. Od roku 2014 se pak na sociálních sítích stále častěji setkáváme s nenávistnými projevy vůči migrantům, které zčásti

1 McLuhan, M. (1964, 2011). Jak rozumět médiím: extenze člověka. s. 312.

2 Morozov, E. (2011). *The Net Delusion*. s. 255. (vlastní překlad)

3 Podrobný rozklad podává například Dahlgren, P. (2013). *The Political Web: Media, Participation and Alternative Democracy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

navazují na existující předsudky a xenofobní tendence, ale zároveň kopírují reálný nárůst migrace do Evropy z nestabilních zemí Blízkého východu, Afghánistánu a Afriky.

V evropském i českém kontextu se již objevily snahy o upozornění na tento fenomén a jeho výzkum. Mezi ty nejvýznamnější patří například projekt Rady Evropy No Hate Speech Movement⁴ či současné aktivity Agentury pro sociální začleňování⁵. Vnímáme potřebu tyto snahy nadále rozšiřovat, doplnit diskuzi aktuálními daty o fenoménu hate speech na internetu v ČR a posunout se od dílčích analýz a studií ke komplexnímu zachycení problému.

Společnost Člověk v tísni se v rámci svého Programu migrace systematicky věnuje mapování veřejného diskurzu o migraci a vzdělávacím a osvětovým aktivitám v této oblasti.⁶ Proto jsme se rozhodli zmapovat právě problematiku nenávistných projevů zaměřených vůči lidem z odlišných zemí a kultur – primárně tedy vůči migrantům. Kromě jiného v ČR doposud scházela relevantní data na toto téma a debata nebyla příliš rozvíjena. Výzkum jsme zahájili na konci června 2015 a s překvapením jsme sledovali, jak se naše aktivity kryjí s masivním růstem nenávistných projevů jak vůči migrantům, tak i vůči lidem, kteří pocházejí z odlišné kultury či vyznávají jiné náboženství, ať už to jsou, či nejsou migranti – mnozí z nich, kteří už dávno mají české občanství, současné xenofobní vlně taktéž neunikají, zvláště jedná-li se o muslimy. Téma migrace se zároveň ve veřejném i mediálním prostoru stalo v průběhu roku 2015 zcela dominantním. Zdá se tedy, že analýza fenoménu hate speech vůči těmto skupinám lidí je v současnosti mimořádně potřebná.

V následujících kapitolách předkládáme výsledky rozsáhlé kvantitativní analýzy dat o komunikaci na internetu a zejména na sociálních sítích v Česku, doplněné o kvalitativní prvky obsahové a demografické analýzy. Ve druhé kapitole popisujeme cíle, hypotézy a předpoklady našeho výzkumu, třetí kapitola představuje metodologii projektu a etické otázky. Ve čtvrté kapitole se zabýváme analýzou producentů a šířitelů hate speech, pátá kapitola se věnuje obsahové analýze samotných nenávistných projevů. Šestá kapitola popisuje hlavní kanály a dynamiku šíření hate speech na českém internetu. V závěru studie předkládáme stručnou interpretaci výsledků výzkumu spolu s návrhy postupů k potírání hate speech, a to jak na internetu, tak i v rámci vzdělávacích projektů a dalších osvětových aktivit.

---

4 viz <http://www.nohatespeechmovement.org/>

5 <http://www.hatefree.cz/>

6 <http://www.clovekvtsni.cz/migrace>

2 CÍLE VÝZKUMU, PŘEDPOKLADY A HYPOTÉZY

Pro komplexní uchopení problému hate speech jsme se rozhodli analyzovat všechna stadia procesu vzniku a šíření hate speech na českém internetu. V návaznosti na technické limity zvolených nástrojů (viz třetí kapitola) jsme se blíže zaměřovali především na dění na sociální síti Facebook a na výstupy českých digitálních médií spolu s diskuzemi pod články na zpravodajských webech. V rámci toho jsme se zaměřili na identifikaci hlavních producentů hate speech a tzv. názorových vůdců (opinion leaders), na hlavní platformy a centra šíření hate speech, dále na vliv digitálních médií a politické komunikace na šíření hate speech, na samotný obsah a cíle nenávistných projevů a v neposlední řadě na určení možného dopadu a příjemců hate speech.

Jedním z hlavních cílů výzkumu byla také identifikace nejčastějších nenávistných narativů o migraci a migrantech. Při přípravě výzkumu jsme totiž zaznamenali, že se v českém veřejném diskurzu šíří mnoho manipulativních zpráv či tzv. hoaxů. Dá se tedy předpokládat, že producenti hate speech vyvozují svou nenávist k migrantům z jistých konkrétních obav a domnělých problémů, typicky může jít např. o strach ze zneužívání sociálního systému, či naopak strach o pracovní místa, hrozby kriminality či terorismu. Proto jsme také identifikaci možných narativů věnovali značné úsilí. Jak podrobně popisujeme v páté kapitole, jisté narativy se nám identifikovat podařilo, ale je otázkou, nakolik samy o sobě přispívají ke genezi hate speech – ve značné části zachycených komunikačních obsahů totiž nebylo možné kromě obecné nenávisti k migrantům či muslimům žádný koherentní narativ či argumentaci vystopovat.

V rámci výzkumu se náš zájem zaměřil také na demografické struktury producentů hate speech. Mnohé studie na toto téma se totiž podrobně zabývají analýzou samotných nenávistných projevů, nicméně opomíjejí hlubší studium životní reality jejich producentů⁷, což pochopitelně komplikuje případnou praktickou aplikaci poznatků na pozdější osvětové a vzdělávací aktivity. Zaměření na demografickou analýzu je potřeba i k vyvracení či potvrzení častých laických představ o pozadí producentů hate speech (předpokládaná nevzdělanost, horší sociální postavení apod.), které bývají ve veřejném diskurzu reprodukovány bez větší opory v relevantních datech. Jak podrobněji popisujeme ve čtvrté kapitole, mnohé z těchto představ se rozcházejí s realitou.

Mezery v oblasti statistické relevance jsou zjevné i v dalších oblastech výzkumu hate speech na českém internetu. Často jsou realizovány jen dílčí case studies, analýzy specifických stránek na Facebooku či jednotlivých zpravodajských portálů apod. Jedním z našich cílů bylo poskytnout komplexnější obraz situace a vystihnout, do jaké míry nenávistné projevy zasahují

⁷ Lze zmínit např. periodické analýzy z produkce projektu Hate Speech Culture; viz např. <http://www.hatefree.cz/blo/analyzy/1049-analyza-verbez>.

aktivní českou internetovou populaci. Tento cíl samozřejmě naráží na naše kapacity a technické možnosti, které umožňují pracovat jen s velmi hrubými odhady.

Lze konstatovat, že míra užívání Facebooku je mezi českými uživateli internetu velmi vysoká (přes 4 miliony aktivních účtů)⁸ a na Facebooku je zastoupena většina společenských skupin⁹, a tak je do jisté míry možné z analýzy facebookových příspěvků a diskuzí vyvozovat domněnky o podobě a šíření nenávistného diskurzu v české společnosti. Pochopitelně není vhodné vyvozovat závěry pouze na základě povrchního pozorování („Všichni Češi na Facebooku dělají to či ono“), nicméně po doplnění o statistiky již lze pozorovat určité typy chování a komunikačních aktivit provozované stovkami tisíc lidí, které nelze jednoduše opomenout jako jakési výjimečné fenomény omezené pouze na prostředí sociálních sítí.

---

8 Údaje o počtu aktivních uživatelů Facebooku v ČR se v různých zdrojích liší. Zde vycházíme z vlastní práce s nástrojem Facebook Insights a inzertní platformou; dále také viz <http://www.lupa.cz/clanky/velky-pohled-facebooku-na-ceske-uzivatele-co-maji-nejvice-v-oblibe/>.

9 V současnosti je v ČR pravděpodobně přes 7 milionů uživatelů internetu; viz <http://www.netmonitor.cz/tz-pocet-ceskych-internetovych-uzivatelu-atakuje-hranici-7-milionu>.

3 METODIKA VÝZKUMU A ETICKÉ OTÁZKY

Co je to vlastně hate speech? Již při zběžné analýze je jasné, že coby hate speech nelze klasifikovat pouze otevřené nadávky, výhrůžky či volání po násilí. I v České republice je již nastolen funkční právní rámec, který extrémní a otevřené nenávistné projevy postihuje¹⁰, a jejich producenti proto upravili své komunikační strategie, ať už vědomě, či na základě přirozené opatrnosti a autocenzury.¹¹ Bylo nutné reflektovat i skutečnost, že nenávist přímo podněcuje také stanoviska, která v primární rovině nemají přímý nenávistný obsah či tón. Při definici hate speech pro účely našeho výzkumu jsme proto vycházeli z právních definicí v zemích jako např. Dánsko, Irsko, Německo či Nový Zéland¹², které mají tento koncept zakotvený v legislativě.

Za nenávistný projev tedy v rámci této studie považujeme takové stanovisko, které veřejně vyhrožuje nebo ponižuje skupinu obyvatel definovanou na základě rasy, etnika či náboženského přesvědčení, volá po násilných či perzekučních opatřeních vůči těmto skupinám, nebo podněcuje opovržení či nenávist vůči nim. Jedná se tedy o definici, která je z podstaty věci závislá na kontextu a interpretačním rámci. Podle našeho názoru je však pro úspěšný boj s nenávistnými projevy potřebné vycházet právě z takového volně zakotveného interpretačního rámce. Pokud totiž budeme opět na striktních definicích a úzce vymezených parametrech hate speech, jakékoliv snahy o potírání tohoto fenoménu budou méně účinné. Totéž platí i pro vymahatelnost práva – striktní a úzké definice hate speech mohou autoři nenávistných výroků snadno obejít. Pro konkrétnější vymezení pokládáme v rámci této analýzy za nenávistné projevy, ty které obsahují:

1)

- přirovnávání lidí ke zvířatům, hmyzu apod.;
- vsugerování čtenářům, že jim od nějaké skupiny hrozí nebezpečí;
- vsugerování čtenářům, že jim od nějaké skupiny hrozí narušení jejich čistoty, integrity, identity.

¹⁰ Především § 356 trestního zákoníku, dále § 355, § 403, § 404 a § 405 trestního zákoníku. V případě nenávistných projevů vůči muslimům a islámu lze však doposavad o funkčnosti českého právního rámce pochybovat – více v závěru práce.

¹¹ Je zjevné, že mnohé nenávistné skupiny i jednotlivci se ve snaze legitimizovat své názory snaží v co největší míře komunikovat zdánlivě neutrálním, faktografickým tónem a případnou kritiku pak vydávat za perzekuci či cenzuru „slušných“ projevů, názorů apod. Extrémně problematické je i pronikání intelektualizovaného nenávistného diskurzu do běžných masmédií, často v podobě komentářů či editorialů – více v 6. kapitole.

¹² Základní definice v těchto státech dostupné na https://en.wikipedia.org/wiki/Hate_speech.

2) Projev obsahuje výzvu k akci:

- diskriminovat
- vyhánět, evakuovat
- zabíjet
- a další.¹³

K automatickému sběru a analýze dat z českých sociálních sítí a zpravodajských portálů jsme použili analytický nástroj Social Insider od společnosti Socialbakers. Ten na základě klíčových slov prohledává a stahuje veřejně dostupné komunikační obsahy ze sociálních sítí, diskuzí pod články a diskuzních fór, pracuje také s publikovanými obsahy na zpravodajských portálech. Pro náš výzkum bylo podstatné především to, že dokáže indexovat a prohledávat takřka všechny veřejně dostupné stránky a profily na českém Facebooku i diskuze pod články na zpravodajských webech.¹⁴ Po analýze prvních vzorků dat jsme se rozhodli zaměřit pouze na Facebook, diskuze pod články na zpravodajských portálech a v menší míře na analýzu zpravodajských obsahů šířených po sociálních sítích. Diskuze na Twitteru, Youtube a dalších sociálních sítích se z hlediska přítomnosti hate speech ukázaly ve srovnání s Facebookem jako nepodstatné, a proto jsme se jim dále podrobněji nevěnovali. Kvůli limitovaným kapacitám jsme se také rozhodli opomenout fenomén šíření hate speech na diskuzních fórech.¹⁵ Kvantitativní analýzu dat z nástroje Social Insider jsme poté doplňovali manuálním sběrem a obsahovou analýzou dat z vybraných facebookových stránek a veřejně dostupných uživatelských profilů. Výsledky byly dále upřesněny a ověřeny pomocí rozhovorů s pracovníky internetových zpravodajských portálů. Pokud se objem zkoumaných dat ukázal pro následnou kvalitativní analýzu jako příliš velký, analyzovali jsme náhodně vybraný, statisticky reprezentativní vzorek komentářů, uživatelů apod.¹⁶

Jednou z největších metodologických mezer je v tomto výzkumu fakt, že nenávistné projevy byly identifikovány automaticky na základě klíčových slov a až poté manuálně tříděny a analyzovány. Ze zachyceného korpusu dat tak zcela vypadávají obsahy, které lze identifikovat jako nenávistné (ať už samy od sebe, nebo kontextuálně), nicméně neobsahují žádná klíčová slova. Pokud tedy některý uživatel Facebooku např. pod sdílený článek o rostoucímu počtu migrantů ze Sýrie napsal komentář: „Jestli těch Arabů bude víc, půjdu se postavit s puškou na hranice“, jsme schopni jeho projev zachytit a v rámci daného kontextu kvalifikovat jako nenávistný. Pokud ovšem bude komentář formulován jako: „Jestli jich bude víc, půjdu se postavit s puškou na hranice“, je obtížně zachytitelný a z našeho korpusu vypadává. Je zde proto potřeba zdůraznit, že uváděné údaje o míře výskytu hate speech na českých sociálních sítích jsou pravděpodobně jen malou částí ze skutečného množství. To na druhou stranu znamená, že námi uváděné hodnoty lze považovat za minimální odhady situace, a i proto je lze chápat jako mimořádně varovné.

Ústředním tématem studie byl hate speech namířený vůči migrantům. Toto poměrně obecné zacílení jsme po pilotním výzkumu specifikovali a nenávistné projevy zkoumali v rámci pěti obecných kategorií. První z nich tvořily nenávistné projevy zaměřené proti migrantům či uprchlíkům jako takovým bez bližší specifikace jejich původu či etnicity (dále jen MIGRANTI).

13 Podle studie Nenávistné projevy v online prostředí, dostupné z http://migraceonline.cz/doc/nenavistne_projevy_v_online_prostredi_cz_web.pdf.

14 Podrobné údaje o fungování nástroje Social Insider dostupné na www.socialinsider.cz.

15 Otázka hate speech na diskuzních fórech by byla spíše námětem pro případovou studii věnovanou tomuto problému – z našich dat vyplývá, že se většina nenávistných projevů na téma migrace či islámu koncentruje do diskuzí na serveru www.emimino.cz a v menší míře na www.vinted.cz či diskuse.tiscali.cz.

16 Náhodný výběr byl realizován pomocí přidělování náhodně generovaných čísel mezi 0 a 1 jednotlivým položkám a následným řazením a redukcí na statisticky relevantní vzorek.

Druhou kategorií byly nenávistné projevy reflektující témata islámu, respektive muslimů (dále jen ISLÁM). Třetí byly nenávistné projevy mířící specificky na migranty z Afriky (dále jen AFRIKA). Čtvrtou byly nenávistné projevy zaměřené vůči Vietnamcům a migrantům ze zemí bývalého východního bloku coby dalším výrazným kategoriím migrantů v ČR (dále jen OSTATNÍ). Jako poslední kategorii jsme poté analyzovali projevy specifické nevraživosti primárně zaměřené nikoliv vůči samotným migrantům či uprchlíkům, ale proti neziskovým organizacím, politikům a dalším lidem, kteří se věnují pomoci migrantům a uprchlíkům či k nim zauímají pozitivní stanoviska (dále jen PODPORA).

3.1 Etické otázky

Etické otázky, které jsme v rámci výzkumu řešili, se týkaly analýzy komunikačních obsahů a profilů soukromých osob na sociálních sítích či v diskuzních fórech. Z nejprostšího úhlu pohledu se dá konstatovat, že tato studie nemůže žádným způsobem zasahovat do soukromí uživatelů, protože můžeme pracovat (ať už manuálně, či pomocí nástroje Social Insider) pouze s veřejně dostupnými zdroji.

Pokud si tedy uživatel Facebooku nastaví svůj profil či jeho části jako veřejně viditelné, měl by počítat s tím, že jeho aktivity nezůstanou bez povšimnutí. Reálná situace a módy uživatelského chování jsou ovšem odlišné. Nastavení soukromí v rámci osobních profilů na Facebooku je notoricky komplikované a lze předpokládat, že mnozí uživatelé mu vůbec nevěnují pozornost, popř. nejsou schopni ho nastavit žadaným způsobem. Z mnoha pozorovaných komunikačních aktivit na Facebooku je také zřejmé, že mnozí uživatelé ještě nemají zcela zažitou logiku komunikace na sociálních sítích. Neoperují tedy s faktem, že zdánlivě soukromá diskuze mezi přáteli je zároveň veřejně dostupná a lze ji mimo jiné automaticky indexovat a analyzovat.

4 KDO NENÁVIDÍ NEJVÍC? PRODUCENTI A ŠÍŘITELÉ HATE SPEECH

Identifikace původců a šířitelů hate speech je poměrně složitý a nejednoznačný úkol. Kategorie producenta a příjemce komunikovaného obsahu se na sociálních sítích do jisté míry stírají (jedná se o fenomén tzv. produsage, tj. kombinaci slov production a usage)¹⁷, komunikace daných témat nevychází z jasně definovaného centra, proces nastolování agendy má cyklickou podobu (není zde jasně dominantní člen trojúhelníku média–politici–veřejnost, který by určoval podobu diskurzu) a lidé šířící nenávistné obsahy mohou mít ke svému jednání rozmanité důvody. Tzv. opinion leaders čili názoroví vůdci mohou mít také různé varianty uživatelského chování – někteří mohou svůj vliv uplatňovat například pomocí blogování či organizace demonstrací, ale diskuzím na sociálních sítích se vyhýbají, v jiných případech tomu může být naopak.

V návaznosti na zažité strukturování procesu politické komunikace v rámci oboru komunikačních studií¹⁸ můžeme definovat tři obecné kategorie producentů hate speech: 1) média, 2) politiky a 3) osoby bez jasně definovatelného veřejného postavení, které můžeme chápat jako zástupce obecné veřejnosti. Chováním masmédií a novinářů se zabývá šestá kapitola. Podrobnější analýzu výroků a komunikačních aktivit politiků jsme se rozhodli do této studie nezařadit.¹⁹

V této kapitole se podrobněji věnujeme definici a popisu producentů a šířitelů hate speech z poslední jmenované kategorie, tedy řadových občanů.

4.1 Uživatelé Facebooku

Na základě analyzovaného korpusu dat lze poměrně přesně identifikovat ty nejaktivnější účastníky nenávistných diskuzí a určit jejich hrubý demografický profil.

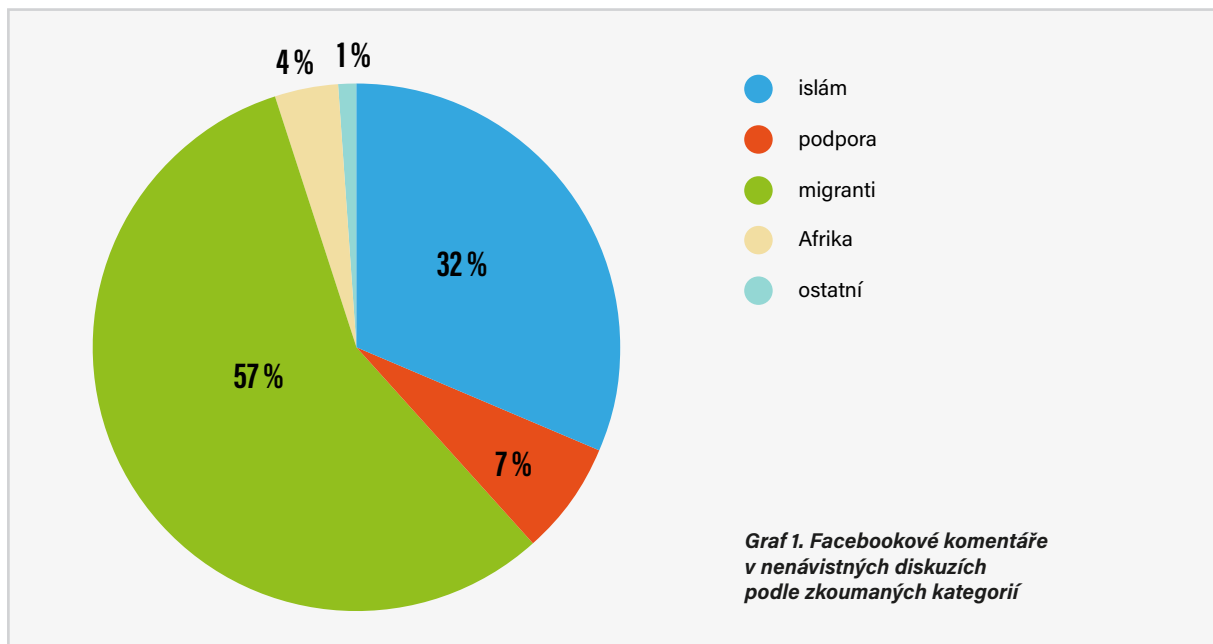
Již při zběžném pohledu na strukturu sebraných dat bylo zjevné, že dominantními kategoriemi pro naši analýzu budou okruhy MIGRANTI a ISLÁM. Proto i v dalších kapitolách pracujeme podrobněji pouze s těmito kategoriemi, které se také do jisté míry překrývají (viz pátá kapitola). V kategorii ISLÁM jsme na Facebooku od začátku července 2015 do konce srpna 2015 zachytili celkem cca 49 000 komentářů a příspěvků (tj. asi 31 % z celkového součtu všech

¹⁷ Autorem termínu je australský vědec Axel Bruns; více na <http://produsage.org>.

¹⁸ The Two-Step Flow of Communication: An UpTo-Date Report on an Hypothesis (dostupné z: http://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1279&context=asc_papers).

¹⁹ Cílem našeho výzkumu nebyli především z toho důvodu, že se tímto tématem ve velmi kvalitní a široké míře zabývají jiné etablované projekty, jako např. Demagog.cz či kampaň Hate Free (viz <http://demagog.cz/> či <http://www.hatefree.cz/>). Na obecné rovině lze konstatovat, že xenofobní a populistická agenda je pochopitelně snadnou cestou ke sbírání sympatií voličů. Takto laděné výroky politiků jsou pak ve stávajícím modelu hybridní mediální komunikace velmi nebezpečné. Takřka s jistotou se jich ujímají masová média a sociální sítě pak dále zesilují jejich šíření a poskytují jejich autorům pozitivní zpětnou vazbu.

komentářů ve všech kategoriích), v kategorii PODPORA cca 11 000, v kategorii MIGRANTI cca 88 000 (tj. asi 56 % ze všech komentářů ve všech kategoriích), v kategorii AFRIKA cca 6 000 a v kategorii OSTATNÍ cca 1 500 komentářů. V diskuzích pod články na zpravodajských portálech byl poměr srovnatelný.

Z celkového objemu facebookových komentářů na témata ISLÁM a MIGRANTI za zkoumané období jsme vytřídili více než 10 autorů publikovaných komentářů na dané téma. U výsledné skupiny aktivních autorů nenávistných komentářů jsme poté na základě informací dostupných z otevřených nebo částečně otevřených profilů určovali jejich základní demografické parametry – pohlaví, věk, vzdělání, místo bydliště a počet přátel na Facebooku.

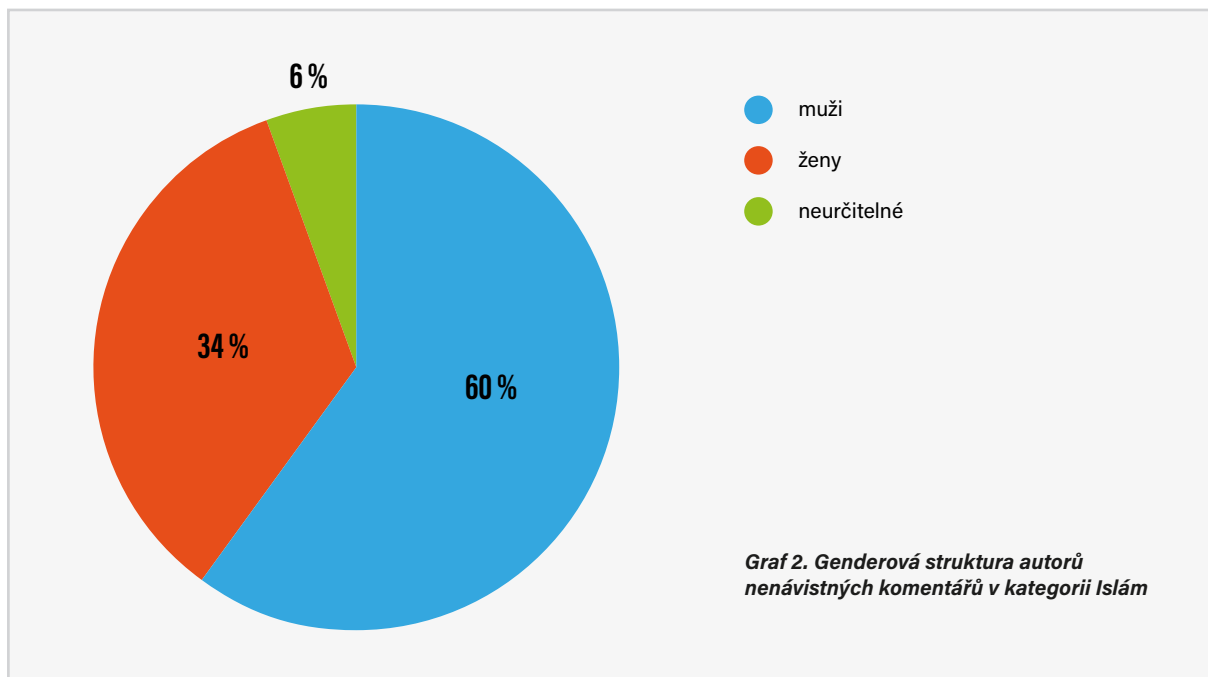
Ve skupině ISLÁM jsme pracovali s komentáři publikovanými od poloviny června do poloviny července 2015.²⁰ Za toto období jsme zachytili cca 20 000 komentářů na dané téma, jejichž autoři bylo cca 10 000 osob (popř. facebookových stránek různých skupin a organizací). Více než 10 komentářů za tuto dobu publikovalo 230 autorů. Z nich se dá 184 (tj. asi 80 %) po názorové stránce označit za islamofobní až extremistické (viz metodika ve třetí kapitole). Přibližně 27 autorů (tedy asi 11 %) lze na základě komentářů označit v daném kontextu za názorově pozitivní či neutrální ve vztahu k migraci či islámu. U 12 osob či stránek se nám na základě komentářů nepodařilo jejich názorovou orientaci určit.

Již na tomto místě je třeba podotknout, že poměr cca 80 % negativních až nenávistných komentářů týkajících se témat migrace, migrantů, muslimů či islámu oproti cca 20 % pozitivních, neutrálních či nerelevantních komentářů k těmto tématům jsme s jistou mírou posunu tím či oním směrem zaznamenávali u naprosté většiny všech dalších analyzovaných vzorků dat bez ohledu na metodiku výběru daného vzorku.

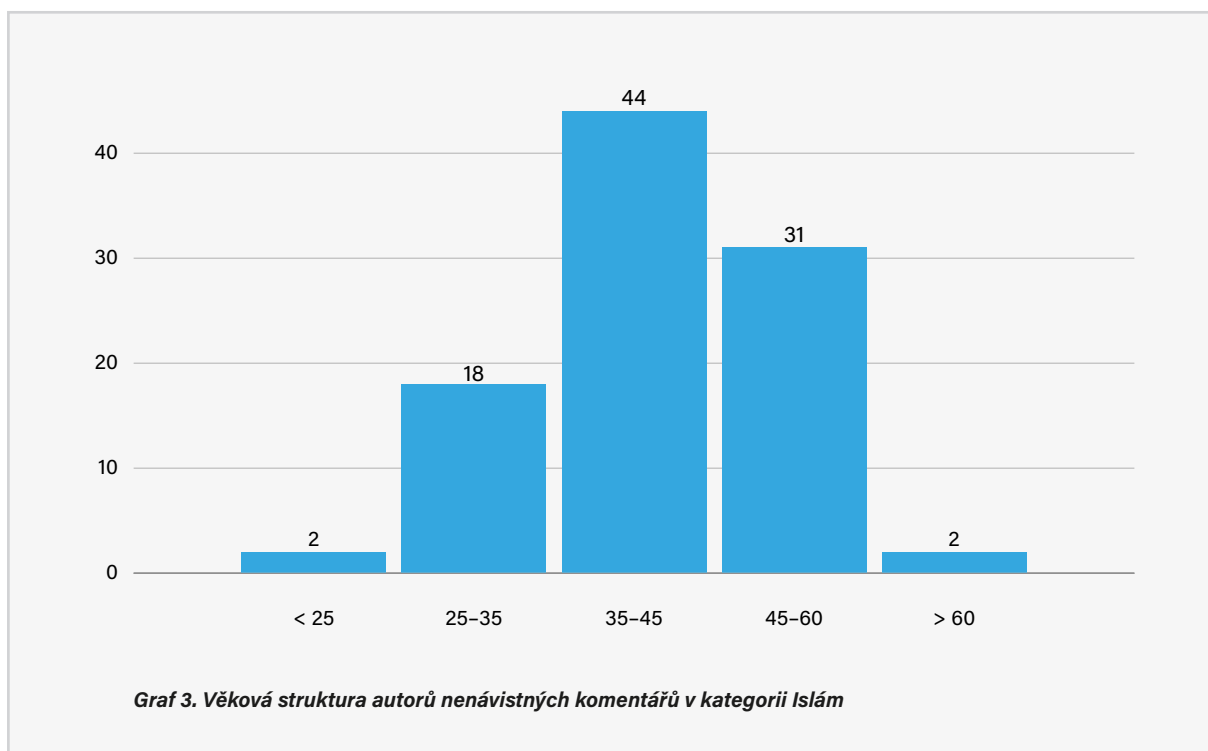
Pokud z výše uvedené skupiny lidí a stránek produkujících komentáře vyjmete jen negativní/nenávistnou skupinu (tj. 184 osob) a z ní vyloučíme jiné než osobní uživatelské profily, zbyde

²⁰ V tomto případě jsme zvolili kratší časový úsek. Hlavním důvodem pro tento postup byl fakt, že se v průběhu léta 2015 začala extremistická islamofobní scéna silně radikalizovat a rozšiřovat, došlo ke vzniku politické frakce hnutí Islám v ČR nechceme nazvané Blok proti islámu, navázání spolupráce této frakce s politickým hnutím Úsvit, průnikem islamofobní agendy do komunikace parlamentních stran apod. Všechny tyto faktory mohly přispět ke změně demografické struktury producentů hate speech na Facebooku. Proto jsme se rozhodli pracovat s co nejstaršími dostupnými daty, abychom se více přiblížili k relevantnímu popisu jádra producentů islamofobního diskurzu.

nám vzorek 147 lidí. V této skupině bylo 88 mužů a 50 žen, u 8 uživatelů se nám pohlaví nepodařilo zjistit. Poměr mužů a žen byl tedy cca 63 % ku 37 %. Podobný poměr (často s ještě vyšší dominancí mužů) se opakuje u jiných analyzovaných vzorků producentů nenávistných komentářů.

U 97 lidí z výše uvedené skupiny (tj. nejaktivnější autoři nenávistných komentářů operující z osobních profilů) bylo možné podle dostupných údajů či alespoň odhadem pomocí vhodné profilové fotografie určit jejich věk. Do skupiny uživatelů mladších 25 let jsme zařadili jen 2 osoby, ve skupině 25–35 let bylo 18 lidí, ve skupině 35–45 let jsme identifikovali 44 lidí, ve skupině 45–60 let 31 lidí a ve skupině lidí starších 60 let jen 2 osoby. Na základě dostupných údajů lze tedy po další kvalitativní analýze průměrný věk nejaktivnějších producentů nenávistných komentářů stanovit jako cca 35–50 let.

Co se týká zaměstnání autorů nenávistných komentářů, bohužel se nám nepodařilo získat dostatek relevantních údajů.

U 29 osob byly nalezeny relevantní údaje o vzdělání. Takto malý vzorek již nelze považovat za statisticky relevantní, ale po dalším srovnávání a analýze ho můžeme označit za poměrně výstižný. Je zajímavé, že výrazně převažovalo středoškolské vzdělání (s několika zástupci vysokoškolského a ekonomického zaměření (především střední technické školy, obchodní akademie, vysoké školy technického zaměření apod.).

Údaje o bydlišti byly nalezeny u 81 lidí, nicméně jejich relevance je sporná. Největší zastoupení měli lidé z Prahy (22 osob) a Brna (10 osob), u dalších se jednalo o náhodné zastoupení měst po celé ČR. Průměrný počet facebookových přátel u těchto analyzovaných osob byl cca 130 lidí – nepotvrdilo se tedy, že by aktivní producenti komentářů měli větší počet přátel než běžní uživatelé (a byli tedy jasně definovatelnými názorovými vůdci) ani že by šlo o sociálně izolované jedince s malým počtem sociálních vazeb.

Pro upřesnění výsledků a zachycení možných rozdílů mezi skupinou nejaktivnějších producentů nenávistných komentářů a lidmi, kteří komentují jen zřídka, byl také analyzován náhodný vzorek autorů komentářů v kategorii MIGRANTI. Ukázalo se, že v základních rysech je jejich demografický profil podobný a je proto nepravděpodobné, že by např. skupina vzdělanějších či mladších uživatelů fungovala jako názorový vůdce pro lidi méně vzdělané/starší, či naopak (alespoň v kontextu facebookových diskuzí).

Z přibližně 60 000 komentářů publikovaných od začátku července do poloviny srpna 2015 na českém Facebooku na témata z kategorie MIGRANTI byl vybrán náhodný reprezentativní vzorek 377 autorů. Z nich 236 osob či stránek (tj. asi 62 %) publikovalo komentáře s negativním až nenávistným postojem k migrantům, 21 osob (tj. asi 5,5 %) komentáře pozitivního ražení a 120 osob (tj. asi 31 %) komentáře neutrální či nerelevantní a nesrozumitelné.

Ve skupině autorů negativních komentářů se podařilo identifikovat pohlaví u 212 osob. Z nich tvořili 67 % muži a 33 % ženy. I věková struktura byla podobná jako u předchozího vzorku aktivních komentátorů ve skupině ISLÁM – většina lidí spadala zhruba do kategorie 35–50 let. Žádný rozdíl nebyl zaznamenán ani v oblastech bydliště či vzdělání (opět především středoškolské a v menší míře vysokoškolské vzdělání technického či ekonomického zaměření). Průměrný počet facebookových přátel byl v této skupině mírně vyšší, cca 161 lidí.

Demografický profil „řadového“ producenta nenávistných projevů na téma migrace či islámu²¹ se dá tedy shrnout následovně. Více než dvě třetiny producentů hate speech tvoří muži. Producenti hate speech se rekrutují z věkové kategorie cca 35–50 let, mladší lidé jsou mezi nimi zastoupeni spíše výjimečně. Nelze u nich určit specifické regionální zakotvení. Mnozí z nich mají středoškolské či vysokoškolské vzdělání technického či ekonomického zaměření.

Závěrem lze podotknout pozoruhodný fakt – výsledky výše uvedené analýzy se kupodivu velmi dobře protínají s příklady z jiných zdrojů. Na konci srpna 2015 zveřejnil týdeník Respekt precizně zpracovanou reportáž o muži²², který na demonstraci proti migrantům na Václavském náměstí na začátku července 2015 donesl makety šibenice pro „vlastizrádce“. Jeho demografický profil takřka přesně kopíruje výsledky naší analýzy – muž ve středním věku se středním technickým vzděláním, pravděpodobně příslušník nižší střední třídy, drobný živnostník

21 Jak už jsme uváděli výše, obě kategorie se z jisté části protínají.

22 <http://www.respekt.cz/tydenik/2015/35/pan-sibenice>

s upřímnou obavou a strachem z muslimů a migrantů. Je zjevné, že preventivní a osvětové aktivity proti šíření hate speech zaměřené na studenty či mládež řeší jen část problému, nepokrývají výše uvedené kriticky důležité skupiny obyvatel, a proto je na místě upravit jejich podobu i cílení, jak podrobněji vysvětlujeme i v závěru této studie.

4.2 Kdo diskutuje pod články na zpravodajských webech?

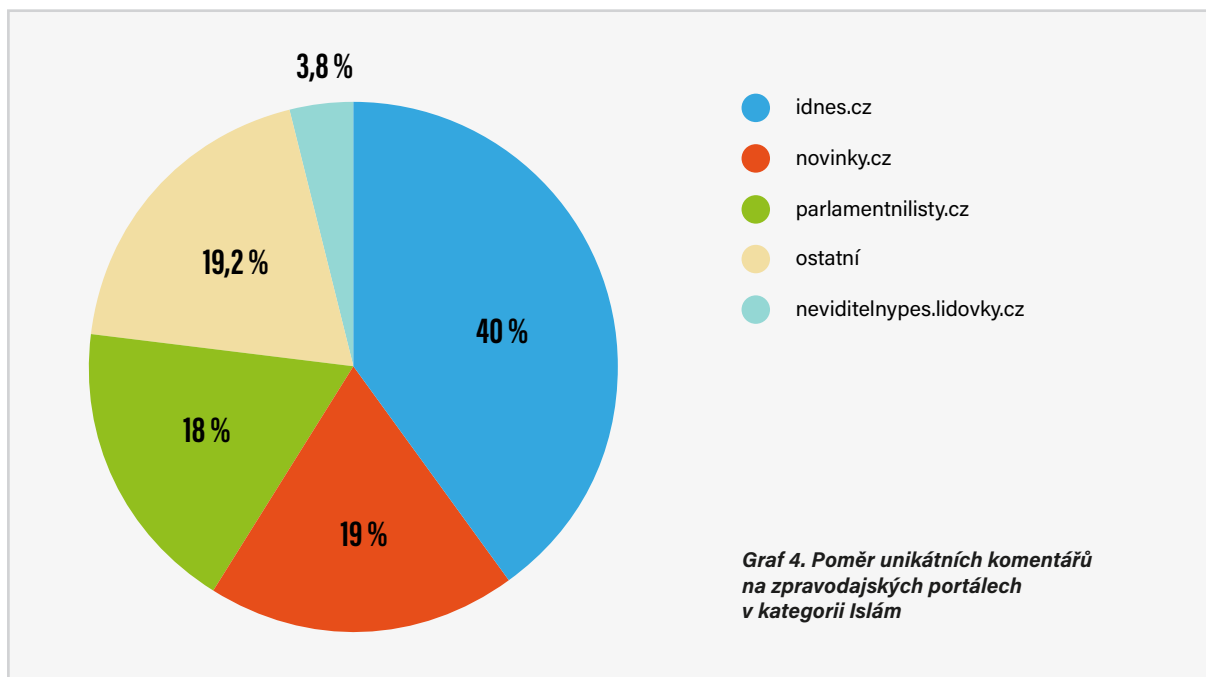
Častý výskyt nenávistných projevů všeho druhu v diskuzích pod články na zpravodajských portálech není žádnou novinkou. V souvislosti s rostoucí vlnou nenávisti vůči migrantům a muslimům pochopitelně dochází k dynamickému posunu i na těchto platformách. Ve sledovaném období od začátku července do konce srpna 2015 se největší množství komentářů na témata z kategorií MIGRANTI a ISLÁM vyskytovalo (v tomto pořadí) na portálech idnes.cz, novinky.cz a parlamentnilisty.cz, včetně všech jejich subdomén. Počty komentářů v diskuzích na jiných zpravodajských portálech jsou ve srovnání s výše uvedenou trojicí zanedbatelné (šlo např. o portály lidovky.cz a neviditelnypes.lidovky.cz, echo24.cz, tn.nova.cz, denik.cz, ihned.cz či eurozpravy.cz). V rámci této studie jsme nebyli schopni přesně vyčíslit podíl negativních či nenávistných komentářů, ale dle analýz náhodných vzorků a komparace s jinými studiemi²³ lze konstatovat, že podíl těchto komentářů zpravidla přesahuje 70 % z celkového počtu příspěvků v diskuzi a v rámci různých období se příliš nemění. V následující části pracujeme s celkovými počty komentářů (tj. včetně pozitivních), nicméně je potřeba brát v potaz výše uvedený podíl nenávistných či negativních příspěvků.

Za období červenec/srpen 2015 jsme zachytili 53 749 unikátních komentářů²⁴ v diskuzích pod zpravodajskými portály indexovanými nástrojem Social Insider na tematický okruh ISLÁM. Tyto komentáře měly celkem 9299 autorů. Nejméně 40 % komentářů se nacházelo pod texty na portálu idnes.cz a všech jeho subdoménách, cca 19 % na portálu novinky.cz a cca 18 % na webu parlamentnilisty.cz. Pro srovnání je možné uvést, že podle počtu komentářů následoval web Neviditelný pes provozovaný v rámci portálu lidovky.cz, který měl pouze 3,8 % z celkového počtu komentářů. Počty komentářů na dané téma jsou ovlivněny i dalšími faktory, především různým nastavením diskusních platforem (více viz kap. 6).

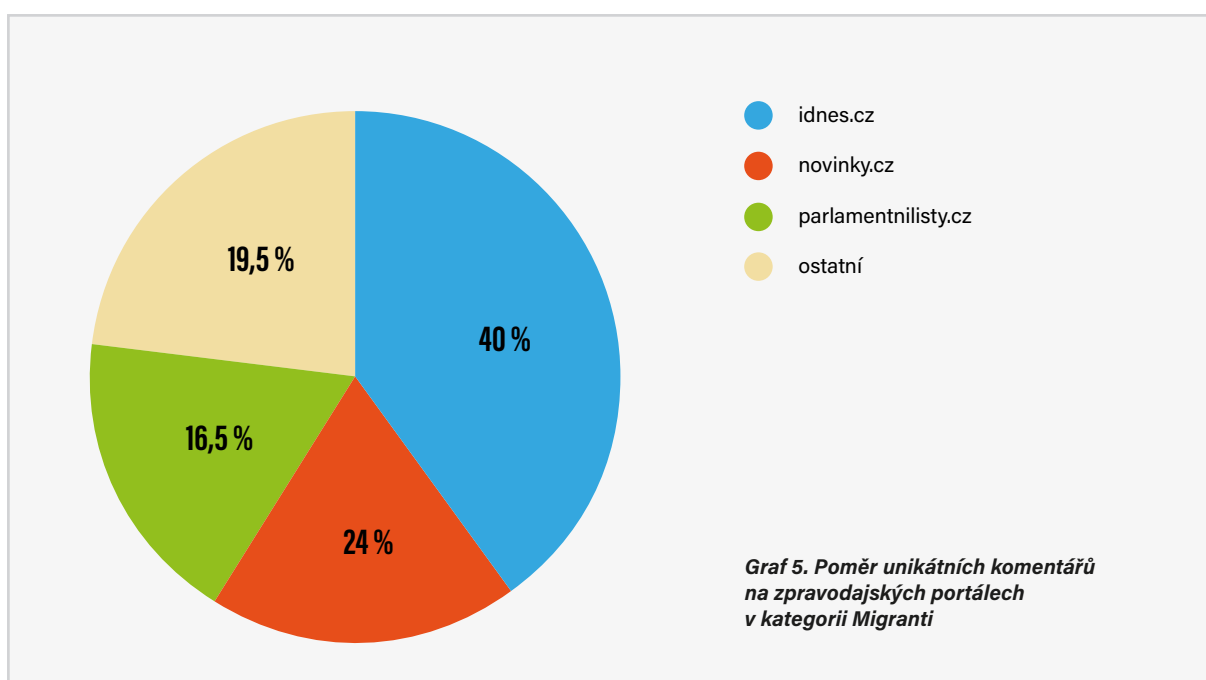
23 Viz např. poměr 4:1 definovaný v analýze Matouše Pilnáčka na <http://www.vbazine.blogspot.cz/2015/09/uprchlicka-diskuze.html>; obdobné poměry ukazují i analýzy Petra Zavorala z projektu Hate Free Culture, viz např. <http://www.hatefree.cz/analiza-homoklady-musulmani-a-tmavocesni-online>.

24 Opakující se totožné komentáře byly odfiltrovány.

Za stejné období jsme zachytili 129 586 unikátních komentářů v diskuzích na tematický okruh MIGRANTI. Tyto komentáře měly celkem 14 037 autorů. Co do počtu komentářů opět dominovaly portály idnes.cz (nejméně 40 %), novinky.cz (cca 24 %) a parlamentnilisty.cz (cca 16,5 %).

Dominanci idnes.cz v rámci diskuzí pod články na daná témata lze ještě podepřít srovnáním s počtem publikovaných článků na stejná témata.²⁵ Na téma MIGRANTI jsme za celé období zaznamenali cca 10 000 publikovaných textů na všech zpravodajských portálech. Z toho dominovaly parlamentnilisty.cz s 12,45 % textů (1291), novinky.cz publikovaly 3,4 % textů (353) a idnes.cz jen cca 214 textů na doméně zpravy.idnes.cz, tj. jen asi 2 % z celkového počtu. O to pozoruhodnější je množství komentářů na tato témata na idnes.cz. Obdobně tomu bylo

²⁵ Počet textů je v tomto případě orientační, opět byl stanoven pouze na základě přítomnosti klíčových slov bez další filtrace.

i u kategorie ISLÁM – zaznamenali jsme cca 4000 textů, z toho 14,7 % (606) na serveru parlamentnilisty.cz, 3 % (126) na serveru novinky.cz a jen 2,4 % (100) na zpravy.idnes.cz.

Pokud výše uvedená čísla dále srovnáme s celkovou návštěvností (dle počtu reálných uživatelů) daných portálů, která za srpen 2015 řadí na první místo idnes.cz, na druhé místo novinky.cz a na třetí místo parlamentnilisty.cz²⁶, je zjevné, že nejvyšší počet nenávislných projevů v diskuzích pod články vzhledem k počtu čtenářů najdeme na portálech parlamentnilisty.cz a idnes.cz.

Portál idnes.cz v diskuzích pod články koncentruje cca 40 % příspěvků reflektujících témata migrantů, uprchlíků či muslimů (tj. 40 % ze všech komentářů na daná témata pod články na českých zpravodajských webech), a to i přesto, že těmto tématům věnuje (dle použité metody) méně textů než server novinky.cz či parlamentnilisty.cz a v daném období měl jen o málo větší návštěvnost než novinky.cz. Pozoruhodný je i fakt, že v diskuzích na témata MIGRANTI i ISLÁM na idnes.cz jsme zachytili zhruba stejný počet jednotlivých autorů (2941 u tématu ISLÁM a 2927 u tématu MIGRANTI) – je zjevné, že v diskuzích se pohybuje jasně vymezená skupina lidí, která podobným způsobem komentuje články s tematikou migrace a islám.

Příčiny této dynamiky jsou poměrně složité a jak v případě portálu idnes.cz, tak i parlamentnilisty.cz a dalších médií se jimi podrobněji zabývá šestá kapitola.

---

26 idnes.cz měl za srpen 2015 6 608 022 reálných uživatelů (RU), novinky.cz 5 991 591 RU a parlamentnilisty.cz 730 584 RU. Viz http://www.netmonitor.cz/sites/default/files/vvnetmon/2015_08_netmonitor_offline_report_all.xlsx.

5 TÉMATA A CÍLE HATE SPEECH. OBSAHOVÁ ANALÝZA VZORKU DISKUZNÍCH PŘÍSPĚVKŮ

Jedním z předpokladů této studie byla možná existence specifických narativů a okruhů domnělých či skutečných problémů, které hate speech reflektuje. Ta se skutečně do značné míry potvrdila. Na jednu stranu sice nejsme schopni podrobněji vyčíslit, jaký je vzájemný podíl výskytu jednotlivých nenávistných narativů, ale v rámci našeho výzkumu jsme byli schopni identifikovat několik nejrozšířenějších narativů a myšlenkových schémat, která producenti hate speech reprodukují a rozvíjejí.

Pro obsahovou analýzu jsme vybrali statisticky relevantní náhodné vzorky z celkového souboru zachycených facebookových komentářů a příspěvků v kategoriích ISLÁM a MIGRANTI. Ze zkoumaných vzorků jsme nejprve vyřadili ty diskuzní příspěvky, které se nedaly přesvědčivě definovat jako hate speech. Pokud jsme si nebyli jisti, zvolili jsme variantu, že se o hate speech nejedná. Příspěvky v diskuzích byly analyzovány a dále kategorizovány pomocí otevřeného kódování.²⁷ Jeden diskuzní příspěvek mohl získat několik označení různými kódy v závislosti na obsahu. Nejprve uvádíme výstupy z kategorie ISLÁM a poté z kategorie MIGRANTI. Obě skupiny mají některé kódy společné – viz níže.

5.1 Nenávistné narativy v kategorii ISLÁM

V kategorii ISLÁM bylo analyzováno 379 příspěvků, z toho bylo 227 vyhodnoceno jako hate speech. K analýze byly vybrány kódy, které získaly více než 10 výskytů. U příspěvků se nejčastěji objevoval kód **islám je ohrožení** (88 výskytů), který byl společným jmenovatelem cca poloviny příspěvků, jež jsme označili za hate speech. Šlo v rámci vzorku o zdaleka nejsilnější shodu. Zahrnuje v sobě jak konkrétní „zdůvodnění“ tohoto postoje (mnohá z nich i níže popsaná) až po obecně definované sdělení bez vysvětlení. Obecně diskutující označovali islám a muslimy za ohrožující pro „naši“ civilizaci, kulturu, hodnoty, způsob života, ženy a děti, budoucnost, bezpečí, právo, důstojný život, státní zřízení, státní suverenitu. Často se také objevuje apel na to, abychom „je“ „k nám“ nezvali, nepouštěli, a tím zkáze výše zmíněného zabránili. Příspěvky se velmi silně prolíná důraz na dichotomii „my“ jako nositelé těch pozitivních hodnot (tj. bezpečí, právní řád, demokracie, křesťanské hodnoty, úcta k druhým a k jejich životu a zdraví)²⁸ a „oni“ jako nositelé hodnot negativních – (sexuální) násilí, rozvrat naší civilizace, zavedení vlastní ideologie a práva, poroba.

Druhá nejsilnější shoda (41 výskytů) panovala v tom, že uprchlíci nebo obecněji nově příchozí

²⁷ Viz Strauss, A.; Corbin, J. Základy kvalitativního výzkumu. (1999).

²⁸ Dichotomický je také pohled na sexuální násilí – „my“ „naše“ ženy přece neznásilňujeme, „oni“ ano, případně to udělají hned, jak k tomu bude příležitost.

cizinci (mezi nimi i muslimové) jsou „**kriminálníci**“ nebo „**teroristé**“, kteří pro „nás“ představují nebezpečí. Uprchlík či příchozí cizinec je tedy v rámci nenávislných projevů kriminalizován už na základě toho, že se vůbec vydal na cestu, že se k „nám“ pokouší dostat. Jeho záměry jsou pokládány za a priori nekalé. Pojem uprchlík se často volně zaměňuje za pojem muslim, případně jsou brány jako synonyma.

Třetí nejčastější formou výpovědi (36 výskytů) jsou sdílené **protiislámské mýty** a tzv. **hoaxy**. Mezi nejdílenější patří ty, které se týkají žen. Mezi typická sdělení patří např. domněnka, že všichni muslimové znásilňují ženy (případně děti), až přijdou „sem k nám“, tak budou znásilňovat „naše“ ženy a dcery, dále je budou „nutit se zahalovat“.

Další výroky tvrdí, že všichni muslimové „se vraždí navzájem“ a chtějí vraždit „nás“, jakmile sem přijdou. Často se objevuje motiv „uřežou nám hlavu“, dále vynucování práva šarija a vlastních soudů „všude kam přijdou“. Také je zde až středověce působící pomluva o tom, že muslimové „otráví vodu ve studních“ tam, kam přijdou. Místy se objevovaly hoaxy, které nějakým způsobem poukazují na „prohnanost/prolhanost muslimů“, kteří údajně mohou lhát „nevěřícím“, kdy se jim to hodí.

Na mnoha místech je islám označován za „zločinnou“ ideologii a přirovnáván k nacismu. Setkali jsme se i s výroky doslova medicínské povahy – islám je „rakovina“ a mešity její „metastáze“.

Další skupinou protiislámských výroků jsou ty, které říkají, že „my“ už máme nebo budeme mít (stejně jako na Západě, kde už se to stalo) méně práv „než muslimové“, nebudeme se moct „bránit“, „šíření islámu“ je řízené „shora“, objevují se tu prvky nejrůznějších konspiračních teorií. „My“ budeme muset nakonec z Evropy odejít, protože „oni“ se tu „rozlezou“ a zničí „naši“ demokracii.

Podle četnosti (26 výskytů) následuje kód **zničení naší kultury**, které je dáváno do přímé souvislosti s přítomností muslimů u „nás“, potažmo v Evropě. Do jisté míry se opakuje rétorika předchozí kategorie s tím, že „věštění“ budoucnosti, tedy zničení naší kultury, ke kterému má dojít v „brzké době“, se tu odehrává na pozadí už vyjmenovaných protiislámských výroků. Rozdíl spočívá v tom, že mýty o muslimech a islámu nejsou chápány jako aktuální stav věcí, ale spíše jako hrozící nebezpečí v budoucnosti. Je přítomen i rozdíl v zabarvení. Někteří autoři tyto výroky o budoucnosti vyjadřují s deklarovaným přesvědčením a jistotou, v některých případech se naopak zdá, že tyto výroky pramení spíše z nejistoty živené obavami. V tomto kontextu pak nepřekvapí, že další nejčastější kódy jsou **dehonestace islámu** a nadávky muslimům.

Nadávky muslimům (22 výskytů) se vyznačují několika roviny, od hanlivých označení až po výhrůžky likvidací. Hanlivé názvy jsou například „muslimák“, „musulman“, „ručníkář“, „scheiz arab“ nebo „lidský odpad vyznávající islám“. Opět se objevuje medicínský (v tomto případě reprodukční) diskurz: „muslimy do ČR jedine vykastované“ nebo „zahalené mašiny na výrobu malých muslimů“. Dále se objevují výhrůžky násilím: „mlátit každého islamistu, co k nám přijede“, výrazy vyhrožující likvidací: „postřílet muslimské svině do jednoho“ nebo schvalování výsledku tohoto procesu: „mrtvý muslim, dobrý muslim“. Výhrůžky nebo nadávky se objevují i vůči lidem, kteří by se zastávali uprchlíků, a dochází tedy k jistému průniku s obecnou kategorií PODPORA, tak jak je definována ve třetí kapitole. Kromě toho se objevují návrhy represivního chování vůči muslimům, konkrétně v severočeských Teplicích – pokutovat zahalené ženy a sundávat jim šátky z obličeje či zavírat preventivně podezřelé muslimy na 12 hodin do vězení.

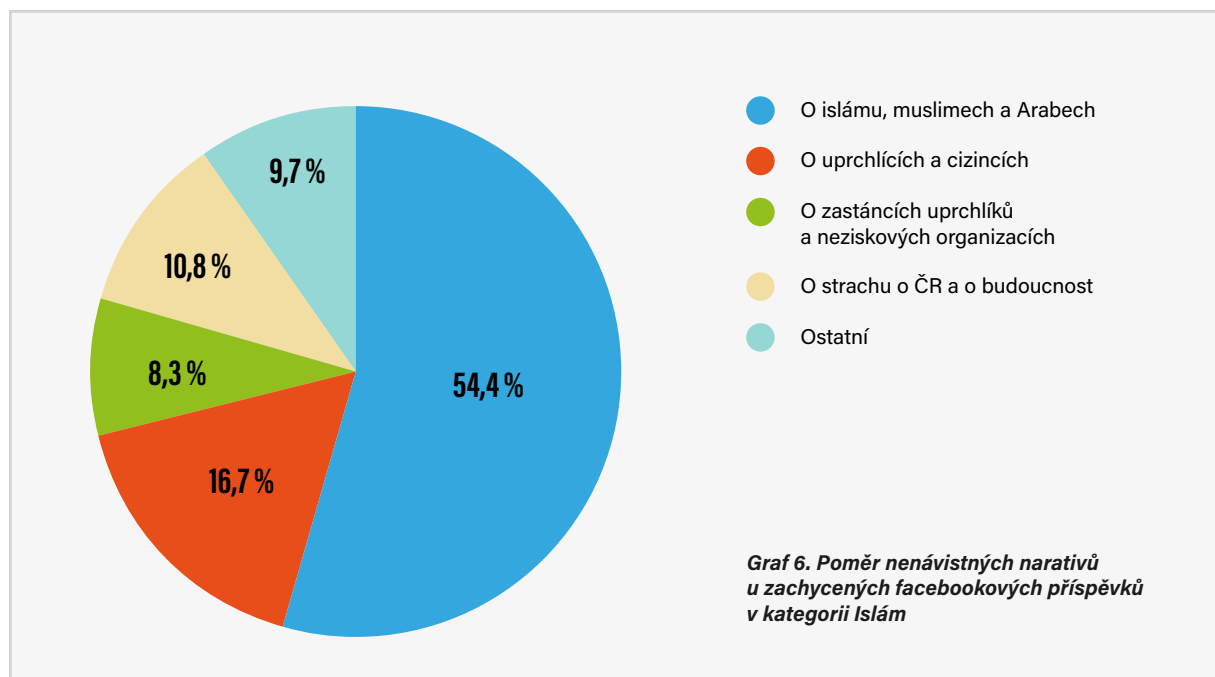
Pod kódem **dehonestace islámu** (22 výskytů) se objevovaly výroky, které přirovnávaly náboženství k nesvobodě nebo kladly rovnítko mezi toto náboženství a teror nebo násilí. Často

se objevovaly hanlivé výroky na adresu Koránu, Proroka a obecně muslimů. Lze říci, že v této kategorii se vedle přímo nenávistných výroků objevovaly i ty, které se vyjadřovaly s despektem k náboženské víře jako takové.

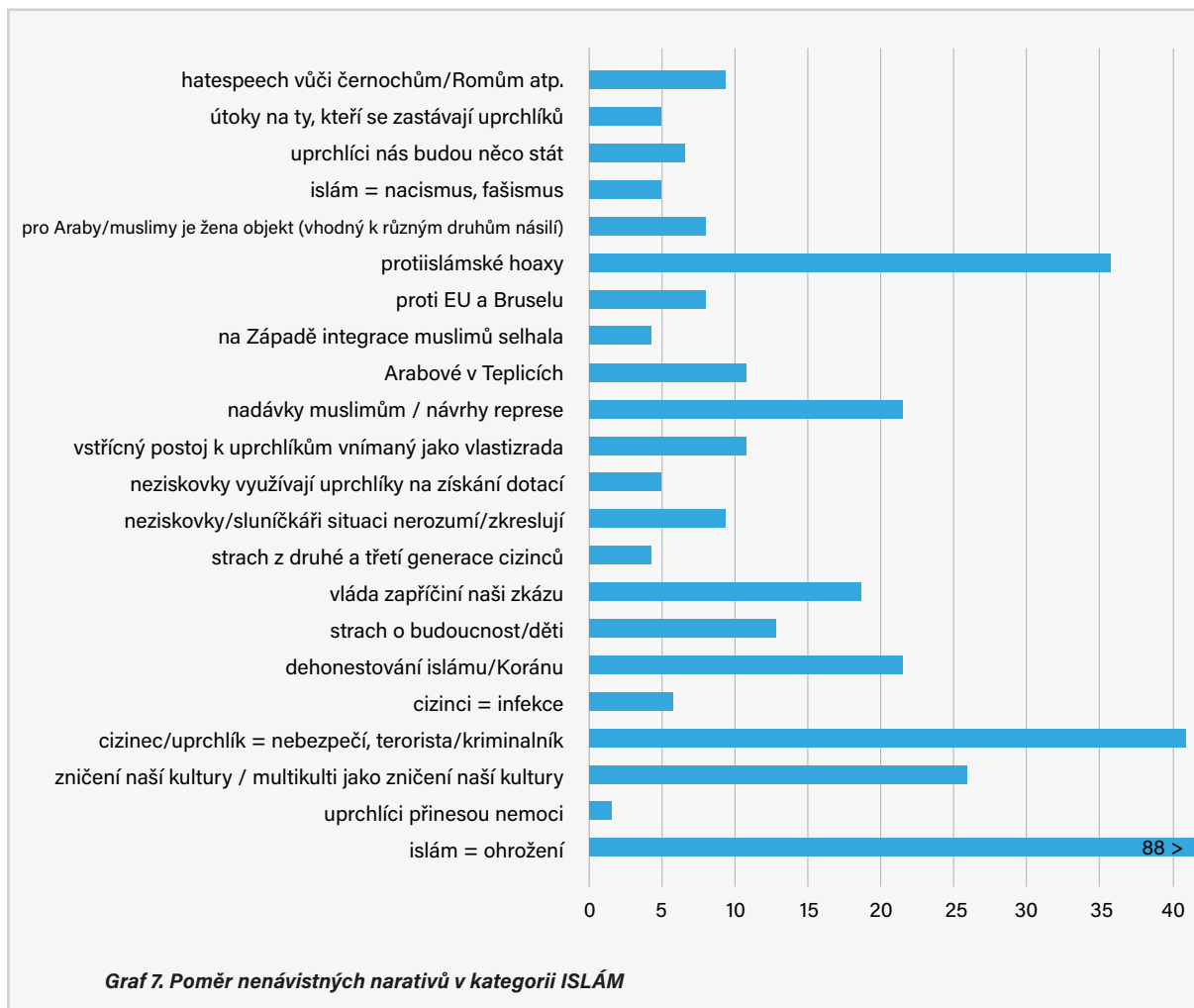
Poslední větší kategorií je **obviňování** různých skupin za to, že současnou situaci s uprchlíky umožnily, případně že ji neřeší razantně nebo z ní ještě samy profitují. Jde především o **vládu a politiky** (18 výskytů) či **neziskové organizace** (celkem 14 výskytů). Objevují se názory, že vládu situace a názor občanů nezajímá, že se podřizuje diktátu z EU. Poměrně zajímavý je vícekrát sdílený názor, že vláda přivede tuto zemi do zkázy a pak sama uteče, protože na to bude mít prostředky, ale prostý chudý lid tady bude muset zůstat „napospas zlu“. Dále se objevují domněnky, že politici jsou skrytí islamisté.

Téma **vlastizrady** (11 výskytů) je také poměrně nosné – nejčastěji jsou z vlastizrady obviňováni členové současné vlády, někdy přímo ČSSD, dále také ti, kteří „prodávají pozemky muslimům“, nebo zástupci neziskových organizací – jednu z jejích představitelk, „zakomplexovanou svini“, by diskutující „nechal setnout, nic jiného nezaslouží“. Přímo na neziskové organizace také směřují výroky typu, že „parazitují na migrantech“, protože na ně chtějí brát dotace, nebo se objevuje názor, že „neziskovky jdou proti hodnotám Evropanů“, protože sem chtějí „zavléci“ islám. Výskyt hanlivého neologismu „sluníčkář“ je v této kategorii také častý.

Zajímavým tématem, které stojí na závěr za povšimnutí, je téma **Arabové v Teplicích** (11 výskytů). Neshody s arabskými lázeňskými hosty jsou tu dávány do kontextuální souvislosti s uprchlíky. Arabové (lázeňští hosté) v Teplicích jsou vnímáni jako předvoj uprchlíků, vytváří se z nich jedna skupina, opět jsou to „oni“, kteří se tu „roztahují“ a vnucují nám „svou kulturu“, třeba tím, že ženy chodí po teplických parcích zahalené. Zmiňována byla například akce venčení psů s Tomiem Okamurou, což byla protestní akce „proti Arabům“, dále jsou tu líčeny skutečné nebo domnělé konflikty s lázeňskými hosty, které prý potvrzují, že „oni“ naši kulturu nerespektují. Také se zde objevuje tvrzení, že policie je v Teplicích na straně „Arabů“, a ne „nás Čechů“.²⁹

29 Výskyt nenávistných narativů tohoto typu mohlo podpořit i nepřilíš kvalitní mediální pokrytí dění v Teplicích a Ústeckém kraji např. ze strany portálu www.idnes.cz a deníku MF Dnes – viz kapitola 6.1.

Graf 7. Poměr nenávistných narativů v kategorii ISLÁM

5.2 Nenávistné narativy v kategorii MIGRANTI

Celkem bylo analyzováno 398 příspěvků obsahujících příslušná klíčová slova, ze kterých bylo možné 207 vyhodnotit jako hate speech. V této skupině se nejčastěji (36 výskytů) objevovalo již zmíněné **téma bezpečnosti a kriminality**. Podle této konstrukce jsou uprchlíci nebo obecněji nově příchozí cizinci (mezi nimi i muslimové) „kriminálníci“ nebo „teroristé“, kteří „pro nás“ představují nebezpečí.

Na druhém místě (27 výskytů) se usadily příspěvky implikující, že svým příliš vstřícným postojem k uprchlíkům vláda a vrcholní politikové zapříčiní zkázu České republiky. Na jejich adresu se objevují podobné výtky, které už byly zmíněny výše.

Se stejným počtem výskytů (27) se objevují i příspěvky na **socioekonomická témata**, tj. že uprchlíci nás budou něco stát. Nejčastěji se objevuje narativ, že „my“ budeme muset na uprchlíky platit (nikoliv vláda), „krmit je“, zatímco „my“ nemáme na rozdávání, dále, že je spousta „našich“ potřebných lidí – postižených, samozivitelek, nemocných dětí atp., kterým budou uprchlíci svými nároky odtrhovat od úst. Své místo si v této kategorii našla i zařízení pro osiřelé děti zřizovaná Fondem ohrožených dětí, tzv. Klokánky, na které peníze „nejsou, ale na imigranty ano“.³⁰ Uprchlíci prý nechtějí pracovat, jen „vysávat“ náš sociální systém a systém zdravotního pojištění. Také se objevuje názor, že uprchlíci „nám“ naopak práci vezmou.

30 V ukázkovém příkladu přechodu nenávistného narativu z internetového diskurzu do vrcholné politiky tuto konstrukci („peníze na uprchlíky jsou, ale na Klokánky nikoliv“) na konci července 2015 využil i český prezident Miloš Zeman.

Následuje kategorie islám jako ohrožení (26 výskytů), ve které se vyskytují podobné narativy, které už byly výše zmíněny – opět je zde zjevná značná míra průniku mezi nenávistnými diskurzy v kategoriích ISLÁM a MIGRANTI.

Poměrně časté jsou **výroky o nepravých uprchlících** (21 výskytů). Podle nich se přichozí za uprchlíky jen vydávají, jsou to „rádoby utečenci“, „ilegálové“, „nelegální uprchlíci“, „nejsou to uprchlíci, ale zlo, které se roztahuje po světě“, „nejsou potřební“, uprchlíci jsou ve skutečnosti ekonomičtí migranti. Tento termín je pak používán ve veskrze negativním kontextu implikujícím nekalé úmysly, pokus o zneužívání sociálního systému apod.³¹

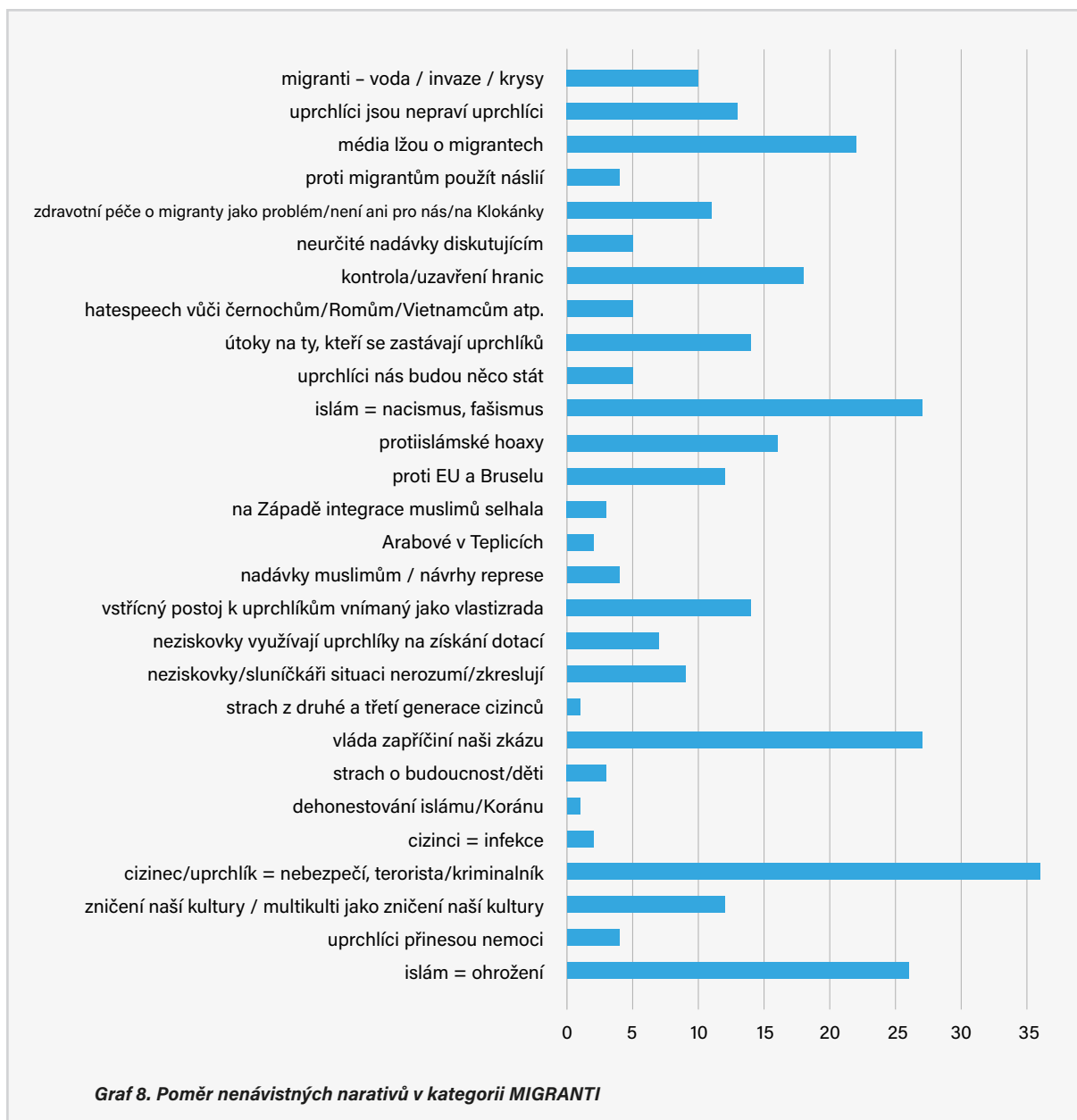
Zajímavou kategorií jsou **nadávky ostatním diskutujícím** (18 výskytů) odvozené z jejich názorů na téma migrace a uprchlíků. Mezi nimi se vyskytují nadávky, vulgarismy, nebo dokonce přání, aby diskutující ženu nově přichozí znásilnili. Nenávistné projevy, byť v minimální míře, produkují i ti, kteří se uprchlíků zastávají (3 výskyty).

Z kategorií, které už byly zmíněny dříve, se objevují tyto: protiislámské hoaxy (16 výskytů), vlastizrada (14 výskytů), zničení naší kultury (12 výskytů), nenávist vůči neziskovým organizacím (9 výskytů). Zastoupeny jsou i výpady proti EU a Bruselu (12 výskytů).

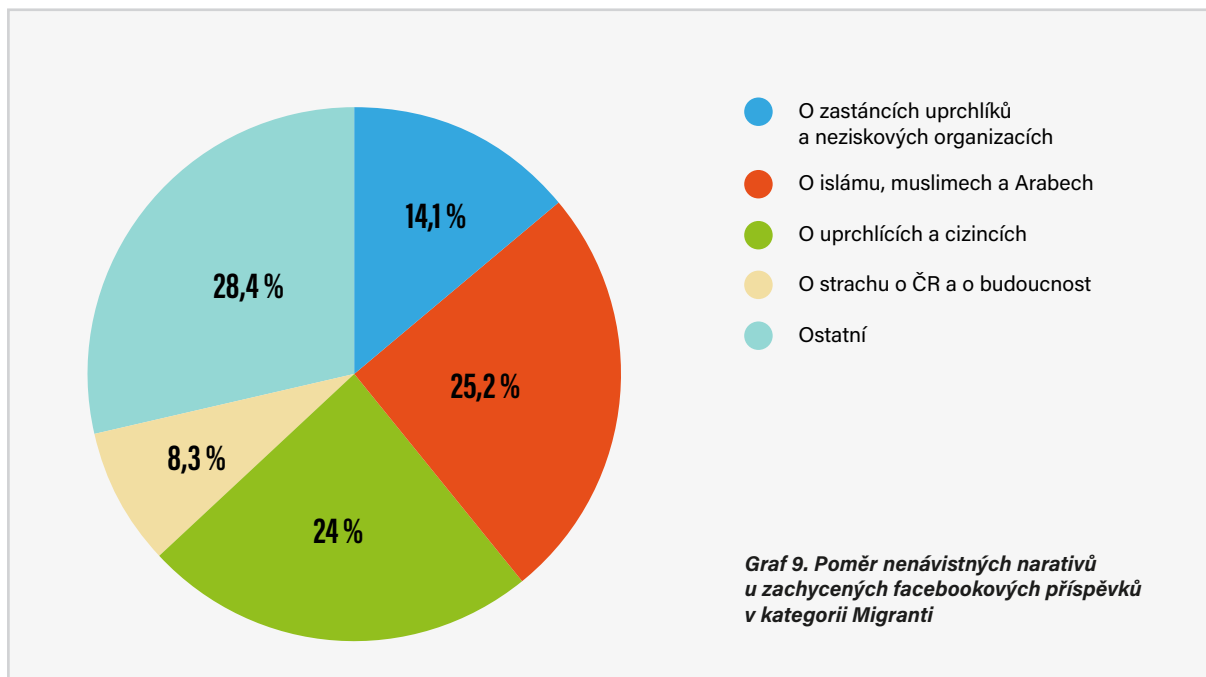
Z nových kategorií se v menší míře objevují nenávistné výroky (14 výskytů) proti ostatním skupinám obyvatel (černoši, Romové, Vietnamci). Objevují se také výhrůžky násilím (11 výskytů) zaměřené přímo na uprchlíky, a to od výroků, které radí přichozí „zmlátit a poslat odkud přitáhli“, nebo rady typu „použít proti nim slzný plyn“, až po výrok „maj recht dát je do tábora a pak hned prohnat komínem“.

Poměrně hodně výskytů (13) měly také výroky, které uprchlíky přirovnávaly k živelné pohromě – objevují se označení jako „voda“, „přiliv“, „invaze“ nebo „krysy“.

31 V tomto kontextu je potřeba zmínit, že uprchlíka definuje Úmluva OSN o právním postavení uprchlíků z roku 1951 „jako člověka, který má opodstatněný strach z pronásledování z důvodu rasy, náboženství, národnosti, příslušnosti k určité sociální skupině nebo politickému přesvědčení“. O azyl může požádat každý, kdo o sobě tvrdí, že je uprchlík a žádá mezinárodní ochranu, ale ne každý žadatel o azyl je uznán uprchlíkem – na tento status neexistuje právní nárok a rozhoduje se o něm na základě vnitrostátní právní úpravy.

Graf 8. Poměr nenávistných narativů v kategorii MIGRANTI

Pokud bychom měli podobu nenávistných narativů krátce shrnout, lze říci, že mezi nimi dominují především názorové konstrukce vymezující se vůči islámu, s tím, že antiislámské výroky se velmi často prolínají s útoky vůči migrantům či uprchlíkům jako takovým a kategorie muslima a migranta jsou často spojovány. Je těžké vyvodit kořeny těchto postojů, ale lze vyzkoušet, že část z nich vychází z nekonkrétních obav a dojmů (ohrožení kultury apod.) a část z virálně šířených hoaxů či manipulativních zpráv. Je otázkou, jakou roli v tomto hrají nejrůznější, v ČR velmi aktivní, protiislámské skupiny – více se touto otázkou zabýváme v následující kapitole. Dále jsou časté socioekonomické narativy (uprchlíci zneužívají sociální systém, nebo naopak berou lidem práci) a za povšimnutí stojí i nenávistné výroky vůči politikům, Evropské unii či neziskovému sektoru – je zjevné, že se na vyhocenou diskuzi o tématu migrace nabalují i mnohé jiné, dlouho existující frustrace a společenské konflikty. O interpretaci hlubších společenských kořenů nenávistného diskurzu se krátce pokoušíme v závěrečné kapitole.

V kontextu nenávistného diskurzu vůči muslimům je vhodné připojit vyjádření orientalisty Bronislava Ostránského, které dobře vystihuje velkou část diskuzních příspěvků, které jsme analyzovali. Na otázku, jaká je definice „muslimského strašáka“, odpověděl následující: „*Je to dehumanizovaný konstrukt, neboli skládáčka z toho nejhoršího. Je to člověk, který nemá národnost, nemá povahu, lidské přednosti nebo vady, dokonce nemá sociální status a temperament. On má v hlavě složku, což je soubor šariátských ustanovení. Protože zatímco křesťané mohou být vlažní, papíroví, matrikoví nebo bigotní, tak muslim je buď bigotní, nebo žádný. (...) Dehumanizovaná představa je Muslim s velkým M, který je složeninou ze všeho zlého. Většinou se to dá skládat z antitezí. My žijeme v monogamii, tak Muslim má čtyři manželky či harém. Zatímco my jsme demokraté a pluralisté, tak on je autoritářský fanatik. Zatímco my vyznáváme lásku, soucit, tak on je krvavý hrdlořez. V okamžiku, kdy Muslim přestane být člověkem, potom nemusíte mít pocit viny, když ho nenávidíte.*“³²

32 Rozhovor pro idnes.cz ze dne 12. 7. 2015; dostupné z http://zpravy.idnes.cz/rozhovor-bronislav-ostransky-islam-dv0-/domaci.aspx?c=A150703_162915_zahranicni_bse.

6 KANÁLY ŠÍŘENÍ HATE SPEECH

Tato studie vychází z přesvědčení, že sociální sítě (ani internetová komunikace jako taková) nejsou homogenním celkem, ve kterém by se nenávistné projevy šířily v nerozlišené a rovnoměrné podobě. Již z letmé analýzy bylo zřejmé, že různé typy aktérů a dílčích komunikačních sítí hrají v šíření hate speech výraznější roli, jisté facebookové stránky a uživatelé fungují jako zesilovače a zprostředkovatelé nenávistného diskurzu³³, a podstatnou roli v celém procesu šíření hate speech hrají i internetová média, která nenávistnému diskurzu dodávají témata (viz pátá kapitola) i obsah ke sdílení.

V rámci analýzy jsme nedisponovali dostatečnými prostředky k zevrubné analýze role nejdůležitějších jednotlivců fungujících jako názoroví vůdci a šířitelé nenávistných projevů, ale lze se domnívat, že činnost individuálních osob zde bude hrát značnou roli – podrobná analýza tohoto typu však zůstává úkolem pro další odborníky a pochopitelně také pro relevantní představitelé státní moci.

V následujících třech bodech se proto věnujeme pouze vybraným aspektům role médií v procesu šíření hate speech, popisu nejvýznamnějších facebookových profilů budujících nenávistný diskurz a v neposlední řadě zamyšlení nad rolí samotného technického designu komunikačních platform, který se často neúmyslně stává jedním z rozhodujících faktorů pro šíření hate speech na internetu.

6.1 Média a hate speech

V průběhu výzkumu se ukázalo, že editoriální postup a redakční rutiny mají spolu s různými typy nastavení diskuzních platform na zpravodajských portálech (více v bodě 6.3) značný vliv na šíření, či naopak omezování nenávistných projevů na českém internetu. Je však potřeba uvést, že samotná analýza mediálních obsahů nebyla předmětem této studie – touto sférou se již zabývají např. spolupracovníci kampaně Hate Free či Multikulturního centra Praha.³⁴ Mediální obsahy jsme se zabývali především skrze mechanismus jejich šíření po sociálních sítích a jejich potenciál k podněcování a koncentraci nenávistných projevů. Tato kapitola tedy nepředkládá zevrubný přehled reflexe tématu migrace v českých médiích, ale pouze na těch nejvýraznějších příkladech popisuje, jak se nepromyšlená publikační aktivita ve spojení s technickým nastavením publikačních platform může stát motorem pro rychlé šíření a zesilování projevů nenávisti na sociálních sítích a internetu jako takovém.

33 Viz například studie shrnuté v publikaci Sunstein, Cass R. *On Rumors: How Falsehoods Spread, Why We Believe Them, and What Can Be Done*. Princeton University Press.

34 <http://bricksproject.eu/>

Zásadní vliv na agregaci nenávistných projevů má nastavení diskuzních platform. Týká se jak pravidel registrace, tak praxe při vynuocování kodexu diskutujícího. Zatímco na idnes.cz či parlamentnilisty.cz je možná registrace během několika minut, vyžaduje například server novinky.cz korespondenční registraci, která identifikuje diskutujícího podle jeho poštovní adresy. Vysoký podíl diskuzních příspěvků na idnes.cz také navyšují diskuze pod jeho blogovací platformou, která patří k nejnavštěvovanějším na českém internetu.

Jako nejvýznamnější části české mediální scény přispívající k agregaci a šíření hate speech se v rámci našeho výzkumu ukázaly dva zpravodajské portály, a to www.parlamentnilisty.cz spolu s www.idnes.cz, do jisté míry pak i www.novinky.cz. Portál Parlamentních listů má již za sebou delší historii šíření nenávistných projevů, hoaxů apod. Tomáš Urban ve své analytické eseji *Radikální listy? Server Parlamentní listy je Mekka radikálů* konstatuje³⁵, že parlamentnilisty.cz se ve snaze o dosažení co nejvyšší čtenosti snaží publikovat co možná nejkontroverznější texty s chytlavými titulky. Cíleně také budují konfrontační schéma mezi jednotlivými názorovými proudy a podněcují tak reakce čtenářů. Ačkoliv parlamentnilisty.cz na první pohled usilují o důsledné vyvážení protichůdných názorů, v jejich názorové sekci a na spřízněných portálech je již zcela zjevná preference extrémních a xenofobních názorů všeho druhu. Parlamentnilisty.cz navíc denně produkují značné množství textů a bez editace přetiskují i texty nejružnějších politiků včetně zcela okrajových postav. Řadě osob je mediální prostor poskytnut jen díky jejich vyhraněnému politickému postoji a umění provokovat.

Roli a vliv tohoto portálu na šíření nenávistných projevů na českém internetu lze ilustrovat příkladem z první poloviny roku 2015, kdy se v období od 22. března do 22. června 2015 parlamentnilisty.cz třikrát umístily v žebříčku deseti nejdílenějších textů na českém Facebooku, když jejich články během 24 hodin získaly nejvyšší počty lajků, sdílení a komentářů. Pokaždé šlo o texty s protimuslimským a antiimigračním tématem.³⁶

Dalším médiem figurujícím v procesu agregování a šíření hate speech ve veřejném prostoru je druhý největší český zpravodajský server idnes.cz mediální skupiny MAFRA. Jak už bylo řečeno v bodě 4.2, v diskuzích na portálu idnes.cz se v souhrnu českých zpravodajských webů koncentrovalo nejvíce příspěvků (40 %) reflektujících témata migranti a islám. Idnes.cz v analýze konzistentně figuroval jako důležitý zdroj textů o tematice migrace, uprchlictví či islámu sdílených na Facebooku, které okolo sebe následně akumulovaly nenávistné projevy.³⁷

Jedním z důvodů může být fenomén blogů na platformě blog.idnes.cz. Příspěvky zde publikují nejznámější proponenti extremistických postojů typu poslance Tomia Okamury³⁸ či vůdce iniciativy IVČRN Martina Konvičky, jehož blog byl v únoru 2016 pro opakované porušování pravidel zrušen.³⁹ Problém je však hlubší a souvisí s celou koncepcí blogovací platformy. Příspěvky různých blogerů kritické vůči islámu či migrantům a uprchlíkům zaujímaly ve sledovaném období nezanedbatelnou část titulní strany blog.idnes.cz a nepříliš překvapivě dominovaly i v žebříčcích nejčtenějších článků, respektive textů s tzv. top karmou (indexem popularity blogera). Mnohé z těchto textů přitom obsahovaly prvky hate speech, zaznamenali jsme i hoa-

35 Tato zevrubná analýza redakčních postupů a obsahové skladby portálu parlamentnilisty.cz je dostupná z http://byznys.lidovky.cz/parlamentni-listy-jsou-radikalni-listy-f0d-/media.aspx?c=A150817_124641_in_nazory_ELE.

36 Analýzou této situace se podrobně zabývá Josef Šlerka na webu databoutique.cz; viz <http://databoutique.cz/post/122745292078/10-komet-%C4%8Desk%C3%BDch-zpravodajsk%C3%BDch-server%C5%AF-za>.

37 Zajímavým fenoménem byla ve zkoumaném období vysoká popularita textů z produkce ústecké redakce idnes.cz – od konce června do konce září se pod články na doméně usti.idnes.cz objevilo 4700 komentářů indexovaných v kategorii ISLÁM, tj. asi 5,6 % z celkového počtu zachycených komentářů na toto téma ve všech diskuzích na českých zpravodajských webech.

38 <http://okamura.blog.idnes.cz/>

39 <http://mediahub.cz/rozhovory-35810/proc-jsme-vypli-konvicku-porusoval-pravidla-nic-vic-v-tom-nebylo-rika-admin-blogu-na-idnes.cz-1054966>

xy, nepravdivé informace apod.⁴⁰ Problematické tedy není jen samotné umožnění publikace textů jasně porušujících tzv. kodex blogera idnes.cz⁴¹, ale také kontinuální selhání technického nastavení platformy (výše uvedené automaticky řazené žebříčky čtenosti) i jejího manuálního spravování – administrátoři dokáží ovlivnit zobrazení článků na titulní stránce či v sekci „Zaujal nás“.

Lze se důvodně domnívat, že extrémně vysoká čtenost radikálních a populistických textů na portálu blog.idnes.cz (ve srovnání s ostatními texty) do jisté míry odrazuje od účinného vymáhání dodržování kodexu blogera – k zamyšlení může vést už jen fakt, že z 20 bloggerů s nejvyšší karmou (vyjádření koeficientu popularity pro blogy idnes.cz) bylo na konci září 2015 18 (!) lidí publikujících vyhrcoené protiislámské či protimigranční postoje, ve většině případů obsahující prvky hate speech.

Na idnes.cz jsme v červenci a srpnu 2015 narazili na mnoho případů, kdy domovská stránka portálu na předních pozicích nabízela hned několik textů, jejichž titulky a místy i obsah mohly vyvolávat negativní emoce vůči migrantům či muslimům. Portál publikuje i zprávy, které vůči migrantům působí neutrálně či pozitivně, ty však málokdy získávaly ve sledovaném období takové pozice na homepage jako negativně laděné texty. Články byly opatřovány emocionálními titulky, často v rozporu se samotným obsahem textu. Důraz byl také kladen na vyjádření politiků vyhradzujících se proti uprchlíkům či migraci – kromě čelních představitelů státu (prezident či členové vlády) je věnována velká pozornost i marginálním politickým uskupením typu Úsvit⁴², mediální prostor byl věnován také představitelům extremistického⁴³ hnutí Islám v ČR nechceme (dále IVČRN).

Výše uvedený popis situace na portálech parlamentnilisty.cz a idnes.cz nemá být specifickou výtka adresovanou pouze těmto médiím, ale pouze nejviditelnějším příkladem praktik, se kterými se lze v různé míře setkat u řady jiných českých médií. Kombinace obchodního tlaku na maximální čtenost, snadné registrace do diskuzí či blogovacích platforem, nedostatečné manuální kontroly, designu komunikačních platforem a celkové bulvarizace žurnalistiky vede k tomu, že internetová média mohou v mnoha případech podporovat šíření hate speech a v některých případech sloužit i jako agregátory nenávistných projevů.⁴⁴ Diskuzi o obecných konceptech rámování mediálního diskurzu a následně i veřejné debaty se věnujeme v závěrečných kapitolách.

6.2 Facebookové skupiny a stránky

Již při zběžném pohledu je patrné, že důležitou roli v šíření nenávistných projevů na českém Facebooku hrají nejrůznější radikální skupiny a iniciativy. Na prvním místě je potřeba zmínit

40 Analýza Petra Zavorala pro projekt Hate Free zmiňuje mimo jiné blogy Vladislava Rogozova, Lukáše Lhotana, Iva Gardavského či Leyi Vojtekové; viz <http://www.hatefree.cz/blo/analyzy/1049-analyza-verbez>. Zmínit lze i např. blog Michala Malého, na konci září dominující v žebříčcích nejčtenějších textů. Jsou to však pouze vybrané figurativní příklady, celkový počet bloggerů šířících nenávistné projevy vůči migrantům či muslimům je značný.

41 <http://info.blog.idnes.cz/c/30939/kodex-blogera-idnes-cz.html>

42 Úsvit přímé demokracie, od srpna 2015 pak Úsvit – Národní koalice.

43 Za extremistické toto hnutí označila zpráva Problematika extremismu na území ČR v druhém čtvrtletí 2015, viz <http://www.mvcr.cz/clanek/ctvrtletni-zpravy-o-extremismu-odboru-bezpecnostni-politiky-mv.aspx>.

44 V rámci této studie pomíjíme možnost, že někteří novináři xenofobní postoje sami zastávají. Vzhledem ke zvolené metodice by to bylo neprokazatelné, ale jde o zajímavý námět k budoucím případovým studiím z pera odborníků na danou problematiku.

extremistické hnutí Islám v České republice nechceme (IVČRN)⁴⁵, které ke konci září 2015 disponovalo cca 160 000 fanoušky⁴⁶ a spolu se svými četnými regionálními mutacemi a přidruženými projekty (např. politická frakce Blok proti islámu) aktivně šířila nejrůznější formy nenávistných projevů proti islámu a muslimům (a v konečném důsledku také proti migrantům z muslimských zemí).

V rámci námi použité metodiky můžeme jen těžko vyčíslit přímý vliv tohoto hnutí na posilování nenávistných nálad mezi českými internetovými uživateli, lze nicméně konstatovat, že zásadní vliv IVČRN spočívá především v cíleném budování islamofobního diskurzu a vytváření nenávistných narativů (viz 5. kapitola), které jsou následně legitimizovány, pronikají do veřejné debaty, masových médií a nakonec i do vrcholné politiky. Další šíření nenávistných obsahů pak již probíhá samovolně bez přímého vstupu této iniciativy, islamofobní diskurz rozvíjejí individuální uživatelé (např. zmiňovaní blogeri na portálu idnes.cz) a dříve zcela marginální téma islámu coby hrozby začíná do značné míry formovat debatu o migraci a uprchlících.

Funkce primárního zdroje obsahu či komentářů je v případě IVČRN méně zřejmá – samotná stránka IVČRN sice ve zkoumaném období patřila k jednomu z relativně nejlodnějších producentů komentářů ve facebookových diskuzích na téma islámu či migrace, nicméně v celkovém počtu komentářů na dané téma tyto příspěvky samy o sobě nehrají tak velkou roli.⁴⁷

Jako příklad skupin, které vycházejí primárně z prostředí sociálních sítí, lze také zmínit např. populární stránku Řád strážců koruny a meče (ke konci září 2015 s cca 220 000 fanoušky a extrémně vysokou hodnotou tzv. engagement rate), která se sice primárně věnuje sdílení virálních moralistických citátů a vypjaté nacionální agendy, ale spolu se svou politickou frakcí Řád národa šíří také příspěvky vymezující se vůči migrantům a obecně cizincům a slouží jako agregátor diskuzí na toto téma. V synergii se zaměřením na virální obsah, značným počtem fanoušků i vysokou hodnotou engagement rate (tj. míra interakce fanoušků s příspěvky dané stránky) může mít posilující vliv na formování negativních postojů vůči migrantům u širokých vrstev populace.

Při posuzování vlivu IVČRN a dalších extremistických skupin⁴⁸ na Facebooku je vhodné zmínit ještě několik jevů, které nemusí být na první pohled patrné. Ačkoliv na sebe strhávají pozornost primárně facebookové stránky s velkým počtem fanoušků, značnou roli zde může hrát i tzv. long tail, tj. velké množství stránek s malým počtem fanoušků sdílejících nenávistné obsahy, jejichž celkový agregovaný dopad však může být vysoký.

V případě aktivit facebookových stránek také nehraje roli jen nominální počet fanoušků, ale také jejich aktivita. Samotný Facebook ji vyjadřuje už zmíněnou hodnotou engagement rate. Ta je u stránek typu IVČRN velice vysoká (na konci srpna 2015 u IVČRN činila tato hodnota cca 44 % všech fanoušků stránky). Je také patrný nárůst počtu individuálních uživatelů „lajkujících“ příspěvky na stránce.⁴⁹ Je otázkou, co je příčinou tohoto stavu (kromě banálního faktu, že nenávistné příspěvky pracující se stereotypy a emocemi jsou atraktivnější než

45 Popisem aktivit islamofobních extremistů typu IVČRN se podrobně zabývá i Odbor bezpečnostní politiky a prevence kriminality MVČR; viz např. zpráva o extremismu za 2. čtvrtletí roku 2015 dostupná na <http://www.mvcr.cz/soubor/souhrnna-situacni-zprava-za-2-ctvrtleti-roku-2015.aspx>.

46 Tedy mnohonásobně více než většina stránek zavedených českých politických stran či jejich představitelů. Stránka byla pro porušování pravidel v lednu 2016 zablokována.

47 Např. z cca 68 000 komentářů týkajících se obecných migračních témat zachycených v období od začátku července do poloviny srpna 2015 bylo jen 257 komentářů autorováno přímo profilem IVČRN, podobný poměr je zjevný i u jiných tematických okruhů.

48 Zmínit lze např. i s extrémní pravicí spjaté projekty Generace identity či Pro vlast, které však ve srovnání s IVČRN disponují jen malým množstvím facebookových fanoušků.

49 Viz analýza Josefa Šlerky na <http://databoutique.cz/post/130535644688/dynamika-po%C4%8Dtu-aktivn%C3%ADch-fanou%C5%A1k%C5%AF-str%C3%A1nek-isl%C3%A1m-v>.

uměřená a na fakta orientovaná vyjádření humanisticky a liberálně orientovaných jednotlivců či organizací).

Výzkumy ukazují⁵⁰, že pravicově orientovaní uživatelé sociálních sítí jsou ve srovnání s levicově orientovanými uživateli při své komunikaci na sociálních sítích aktivnější, vytvářejí soudržnější a sevřenější komunity, v rámci svých komunikačních aktivit věnují více prostoru explicitně politické komunikaci a také se častěji veřejně identifikují jako zastánci daného politického názoru. Tímto v žádném případě nenaznačujeme, že by existovala přímá souvislost mezi obecnou pravicovou politickou orientací a nenávisťnými postoji (už jen proto, že výzkumy na dané téma byly většinou prováděny v USA, kde je logika politické orientace obyvatel odlišná od komplexnějšího prostředí v ČR), nicméně je zjevné, že náchylnost k nenávisťným projevům se překrývá s podporou extrémní pravice, jak podotýká i výše zmiňovaná zpráva Ministerstva vnitra ČR o extremismu.

Na základě vlastního pozorování lze konstatovat, že mnozí zastánci tolerantního a pozitivního přístupu vůči migrantům se na Facebooku kromě politické komunikace věnují mnoha jiným aktivitám a prvoplánově se neidentifikují jako podporovatelé migrantů (či odpůrci xenofobie), kdežto mnozí členové nenávisťných skupin se z velké části věnují pouze politické komunikaci a otevřeně deklarují svoji náklonnost k extremistickým skupinám, např. pomocí profilových fotografií.

Na tomto místě je potřeba podotknout, že výše popsaná hnutí a iniciativy jsou příkladem skupin vycházejících primárně z prostředí sociálních sítí. Mnoho aktérů však čerpá svou popularitu a legitimitu z jiných zdrojů a sociální sítě jen jejich komunikační aktivity posilují a zrychlují. To je případ mnoha politiků, komentátorů apod., z nichž můžeme za asi nejvypjatější příklad označit vzhledem k počtu fanoušků na Facebooku⁵¹ poslance Tomia Okamuru.

V rámci zkoumaných datových souborů jsme často zaznamenali sdílené příspěvky a videa s neskrývanými nenávisťnými prvky právě z produkce Tomia Okamury. Některé z videopříspěvků mají stovky tisíc zhlédnutí, v případě příspěvku útočícího na migranty v detenčních centrech dokonce přes dva miliony zhlédnutí.⁵² Výjimečnost jeho aktivit spočívá především v tom, že na rozdíl od mnoha dalších šířitelů nenávisťných projevů dodává na sociální sítě originální obsah a zároveň mu dodává vyšší legitimitu a publicitu díky svému postavení politika s širokou základnou fanoušků budovanou již v dobách neúspěšné prezidentské kandidatury. Podstatné přitom nejsou jen jeho samotné výroky (často virálního charakteru), ale také to, že na sebe dále nabalují nenávisťné projevy lidí, kteří je sdílejí a komentují. Svoji roli hraje i fakt, že díky technickému nastavení facebookové komunikace mají videa nahraná na Facebook (která Okamura volí jako hlavní způsob komunikace) vyšší dosah mezi uživateli než příspěvky jiného typu.

6.3 Problematika designu internetových komunikačních platforem

V předcházejících kapitolách byl mnohokrát zmíněn jeden ze zásadních, ale špatně viditelných faktorů podporujících šíření hate speech na internetu – design komunikačních platforem. „Kód

50 Connover et al. (2012). *Partisan asymmetries in online political activity*.

51 Na konci září měla jeho facebooková stránka přes 200 000 fanoušků a míru engagement rate okolo 30 % z tohoto počtu.

52 <https://www.facebook.com/tomio.cz/videos/1069585966385551/>

je zákon," konstatuje mediální teoretik Lawrence Lessig⁵³ v reakci na fakt, že podoba a man-
tinely komunikace na internetu jsou určovány specifickými normami a politickými názory
ukrytými přímo v softwarovém kódu. Typickým příkladem tohoto fenoménu je již výše popsáný
design diskuzních fór u zpravodajských portálů (snadná registrace, možnost hlasování o kvali-
tě příspěvků apod.), ale na obecné rovině můžeme vliv kódu pozorovat takřka všude. Je po-
třeba si uvědomit, že platformy typu Facebooku byly navrženy především k produkování zisku
z online inzerce a jejich design je zcela podřízen tomuto imperativu.

Mechanismy určené k tomu, aby uživatel viděl na Facebooku co nejzajímavější obsah, trávil
tak delší dobu na stránce a vystavoval se většímu množství inzerce, mají ovšem ve střetu s vy-
hrocenou veřejnou debatou zcela nezamýšlený vliv. Algoritmus EdgeRank řídící zobrazování
příspěvků na stránce s novinkami (News Feed) je poměrně složitý a jeho přesné fungování
podléhá obchodnímu tajemství, ale ve stručnosti lze konstatovat, že uživatelé vidí více příspěv-
ků od těch stránek a osob, kterým věnují vyšší pozornost a lajkují, komentují a sdílejí jejich pří-
spěvky. Výsledkem je proces, při kterém se uživatelé uzavírají do názorově spřízněných bublin,
ve kterých dále utužují své názory a hodnotové postoje.⁵⁴

K tomu se přidávají nejrůznější varianty nápořevdy, v jejímž rámci Facebook uživatelům dopo-
ručuje stránky či příspěvky, které by je mohly zajímat. Pokud jsou tedy např. lidé sdílející nená-
vistné hoaxy často členy některé z xenofobních skupin, člověku, který daný hoax z neznalosti
nasdílí, může být doporučena ona xenofobní skupina a dále se tak zvyšuje šance, že uvízne
v xenofobní názorové bublině. Svou roli zde hrají i klíčová slova, a tak je bohužel zcela běž-
ná situace, kdy uživatel nasdílí pozitivně laděný článek o migraci a Facebook mu na základě
tematické souvislosti doporučí k přečtení několik virálně sdílených nenávistných textů, jejichž
šíření se tak opět dále urychluje.

V neposlední řadě je potřeba poukázat na fakt, že Facebook velmi usnadňuje organizaci
a propagaci pouličních demonstrací, plánování aktivit v otevřených či uzavřených diskuzních
skupinách apod. a těchto funkcí pochopitelně využívají i nejrůznější extremistické subjekty.
Problém je pak završen tím, že mechanismy kontroly a cenzury ze strany provozovatele služby
jsou na Facebooku nefunkční a nahlašování škodlivých příspěvků je úspěšné jen v minimální
míře. Zdá se, že společnost Facebook postrádá kapacity k efektivní identifikaci a potírání hate
speech a další státní orgány v této oblasti zatím také spíše tápou.

53 Lessig, L. Code version 2. 0. 2006.

54 Detailní popis těchto fenoménů podává Pariser R, E. (2011). *The Filter bubble*. Dále studie datateamu samotného Facebooku: Exposure to ideologically diverse news and opinion on Facebook, Science 05 Jun 2015.

7 SHRnutí A INTERPRETACE

V předcházejících kapitolách byly popsány základní rysy nenávistných projevů vůči migrantům či uprchlíkům na českých sociálních sítích a dalších vybraných internetových platformách, včetně popisu společenského pozadí jejich producentů a hlavních kanálů jejich šíření.

Producenty nenávistných obsahů lze definovat z několika různých úhlů – můžeme se snažit o definici určitých rysů řadových autorů nenávistných projevů na sociálních sítích a v diskuzních fórech, popř. identifikovat významné názorové vůdce, politiky a jiné aktéry, kteří se výrazně angažují v šíření těchto projevů. V rámci této analýzy jsme postupovali spíše první z uvedených metod. Největší zastoupení producentů nenávistných projevů jsme vysledovali u mužů ve věkové kategorii cca 35–50 let, většinou se středním, v menší míře i vysokoškolským vzděláním technického či ekonomického zaměření. Mladší lidé mezi nimi byli zastoupeni spíše výjimečně. Z veřejně dostupných údajů z facebookových profilů můžeme dovozovat, že se pravděpodobně jedná o příslušníky nižší střední třídy, větší podíl sociálně vyloučených vrstev, nebo naopak společenských elit jsme nezaznamenali.

K otázce určení názorových vůdců a dalších významných producentů hate speech lze podotknout, že sociální sítě díky svým komunikačním mechanismům rychle šíří jakékoliv nenávistné výroky, zesilují jejich dopad a umožňují získat značnou publicitu i organizacím a jedincům, kteří by se v rámci starších komunikačních modelů pohybovali na naprostém okraji pozornosti masových médií i veřejnosti. Tohoto potenciálu sociálních sítí pochopitelně využívají i etablované organizace, politické strany a jejich čelní představitelé, kteří tak mohou ještě zesílit svůj vliv. Jako příklad zde lze uvést vrcholné politiky (např. prezident Miloš Zeman a jeho islamofobní rétorika), marginální populistické postavy (Tomio Okamura) a v neposlední řadě extremistické skupiny a hnutí, pro které jsou sociální sítě doslova živnou půdou (Islám v ČR nechceme).

Jedním z nejzajímavějších zjištění v rámci provedené analýzy bylo určení nejobvyklejších konstrukcí a narativů nenávistného diskurzu. Ukazuje se, že pojmy migrant a uprchlík nejsou rozlišovány a většinou jsou vztaženy k lidem ze zemí Blízkého východu či Afriky. Nenávistných projevů vůči specificky definovaným migrantům z jiných zemí jako např. Vietnamu či postsovětských republik bylo zachyceno jen zcela nepodstatné množství.

Tento fakt přirozeně přechází v další směřování, tentokrát kategorií migrantů s kategorií islámu a muslimů. Je zjevné, že v ČR dokázaly nenávistné projevy vůči muslimům a islámu původně zastávané pouze marginálními extremistickými subjekty úspěšně a ve velké míře proniknout do hlavního diskuzního proudu v politice, médiích i veřejné debatě jako takové. Můžeme se důvodně domnívat, že zde došlo k navázání na již existující xenofobní diskurz vůči Romům a s ním spojené organizace a skupiny. Z dostupných dat je obtížné přesně vyčíslit, do jaké míry se protínají nenávistné projevy vůči migrantům a muslimům, nicméně se tato

témata slučují v podstatné části zachycených projevů. Můžeme konstatovat, že bychom v aktuálních nenávistných debatách jen těžko našli jedince, kterému by nevadili muslimové, ale vadili migranti.

V analyzovaných projevech se nejčastěji objevovaly témata islámu a migrantů jako bezpečnostní hrozby, obavy vztažené k domnělému zneužívání sociálních systémů či deformaci pracovního trhu, specificky ve vztahu k islámu pak témata střetu kultur a ohrožení stávajících hodnot. V této souvislosti je však potřeba zmínit, že velká část projevů neartikulovala žádný specifický názor či argument vyjma prostých xenofobních útoků na muslimy, migranty či uprchlíky. Je zajímavé, že některé ze zachycených projevů spolu s nenávistí vůči migrantům či islámu obsahovaly také útoky na společenské elity, Evropskou unii či neziskový sektor. Časté bylo šíření tzv. hoaxů a manipulativních zpráv o migrantech či muslimech, které je potřeba chápat v souvislosti s dynamikou komunikace na sociálních sítích, která je virálnímu šíření takových informací velmi nakloněna.

Při celkovém pohledu na zachycená data se před námi začínají rýsovat hlavní znaky hybridního komunikačního systému⁵⁵, ve kterém hrají vzájemně se doplňující role jednotlivci, nenávistná uskupení, na čtenost orientovaná a bulvarizovaná média, oportunističtí politici a další aktéři, kteří nejrůznějšími způsoby využívají sociální sítě k podpoře své agendy a k šíření nenávistných projevů, ať už ze zjištěných důvodů či osobního přesvědčení.⁵⁶ Základními způsoby osvětové komunikace a potírání nenávistného diskurzu v rámci tohoto systému se zabývá poslední kapitola.

V neposlední řadě je na tomto místě potřeba uvést často opomíjený aspekt debaty o problematice hate speech. Nenávist vůči určitým skupinám obyvatel vychází z různých příčin a nenávistný diskurz může často vycházet z kořenů, které nijak nesouvisí s tématem debaty. Zdá se, že je tak tomu i v současné české veřejné diskuzi. Nelze popřít, že mnoho lidí zaujímá nenávistné postoje vůči migrantům či muslimům. To však neříká nic o tom, z jakých kořenů tato nenávist vychází a co je jejím skutečným cílem. Přesné uchopení tohoto problému by vyžadovalo rozsáhlou studii pracující s poznatky a postupy sociologie, psychologie apod., ale jisté vzorce a závěry můžeme najít i v našich datech.

V nenávistných komentářích se poměrně často objevují výhrady vůči společenským elitám (ať už definovaným po stránce vzdělání a postavení jako např. intelektuálové, pracovníci neziskovek, politici, či po stránce majetkové jako bohatí podnikatelé, milionáři apod.), ale také sociálně slabým (občasné spojování s nenávistnými projevy vůči Romům). To potvrzuje poznatky ze čtvrté kapitoly, ve které jsme jako hlavní zdroj hate speech definovali muže ve středním věku spadajícího do nižší střední třídy (v projevech je v různé míře explicity patrný i důraz na maskulinní pohled na svět a tematizování genderových otázek). Je patrné, že mnoho původců hate speech je značně nespokojeno se stavem země, který přičítají za vinu politikům a výše popsaným elitám (zmiňována např. domnělá špatná hospodářská situace, zločinnost, korupce, nepotismus, upírání svobod občanům apod.). Na obecné rovině by se tyto pocity daly shrnout do konceptu tzv. disempowerment, tedy zbezmocnění, skutečné nebo pociťované neschopnosti ovlivnit dění okolo sebe, postavit se za svá práva apod.

Silně se projevuje několik základních hodnotových okruhů, které původci hate speech pociťují jako důležité. Na prvním místě jsou to koncepty státu, vlastenectví, tradic a národní identity,

55 Viz Chadwick, A. (2013). *The Hybrid Media System: Politics and Power*. Oxford University Press.

56 Opět se zde setkáváme s paradoxem uvedeným na začátku této studie – obdobným způsobem bychom mohli charakterizovat komunikační systém využívaný aktéry usilujícími o boj s nenávistnými projevy a respektování humanistických hodnot.

domněle ohrožované migrací či islámem. Je možné, že současný politický diskurz, který se z pochopitelných důvodů v Evropě odvrací od nacionalistických koncepcí, je pro značnou část populace stále něčím nepochopitelným a cizím. Objevují se také témata rodin, žen a dětí, nedostatečné péče o nemocné a handicapované, spolu s vymezením vůči sociálně vyloučeným lidem.

Podrobný průzkum hodnotových postojů a myšlení producentů nenávistného diskurzu je úkolem a výzvou pro odborníky z disciplín psychologie či sociální psychologie a antropologie. Při práci na této studii nebylo možné proniknout do takové hloubky, abychom mohli některé otázky erudovaně zodpovědět. Jedno základní zjištění by zde však mělo být uvedeno. Zdá se, že velká většina autorů nenávistných výroků není ve svém jednání vedená snahou někomu uškodit a vědomě činit zlo, ale naopak pozitivní motivací a snahou o společensky prospěšné jednání. Lakonicky řečeno, každý hlasatel násilných opatření proti migrantům či muslimům se domnívá, že to právě on stojí na straně „Dobra“.

8 MOŽNOSTI POSTUPU PROTI HATE SPEECH

Otázkou zůstává, jak s nenávisnými projevy na internetu bojovat. Mezi pracovníky neziskových organizací, aktivisty, novináři a dalšími lidmi snažícími se bránit nenávisným projevům a růstu xenofobie ve společnosti se často opakuje sdílené přesvědčení o nutnosti větší informovanosti, vyvracení mýtů apod. V laických analýzách bývá opakováno tvrzení, že nenávisť pramení ze strachu, strach z neznalosti a proti nenávisti je tedy potřeba bojovat relevantními informacemi a fakty podloženou argumentací. Automaticky je tedy předpokládána kauzální souvislost mezi dostupností informací a změnou hodnotových postojů a názorů populace.

Na základě provedené analýzy se vůči tomuto názoru musíme do značné míry vymezit. Začít lze již u toho, že většina lidí konzumuje především zábavné mediální obsahy, a nikoliv zpravodajství či publicistiku. Při vyhledávání informací a zpravodajských obsahů pak lidé primárně usilují o potvrzení a posílení vlastních názorových postojů. Díky usilovné práci mnoha zmiňovaných iniciativ a organizací je již v online prostředí dostupné značné množství informací a osvětových materiálů, které by teoreticky měly pomoci k vyvracení a potírání nenávisných stereotypů a projevů. V praxi to ovšem naráží na výše popsané módy chování mediálního publika. Dalším faktem je, že informování a osvěta jsou bezesporu prospěšné aktivity, ale často se vůbec nedostávají k cílovému publiku. Je to způsobeno nevhodným stylem komunikačních kampaní i dynamikou sociálních sítí, které uživatele uzavírají do názorově homogenních skupin.

Osvětové aktivity namířené proti šíření hate speech by měly reflektovat hodnotové zakotvení, vkus a komunikační chování výše popsaných společenských skupin, které jsou hlavními zdroji nenávisného diskurzu. Velmi oblíbené kampaně cílené na děti a mládež v zásadě nemohou zasáhnout společenské vrstvy, které jsme v naší analýze definovali jako ústřední zdroj nenávisných projevů. Diskutabilní je zde i oblíbené použití prvků ironie a humoru, které může být některými skupinami vnímáno v negativním světle a vést k jejich další radikalizaci.

Rozsáhlá studie UNESCO zaměřená na téma hate speech na internetu⁵⁷, uvádí příklady organizací typu Anti-Defamation League⁵⁸, The Women, Action and the Media⁵⁹, The Online Hate Prevention Institute⁶⁰ a britské organizace Tell Mama-Measuring Anti-Muslim Attacks. Tyto organizace bojují proti nenávisným projevům tím, že se obrací na zprostředkovatele internetových služeb a žádají je o větší zodpovědnost při moderování obsahu na internetových stránkách a o zvýšení povědomí o fenoménu hate speech mezi uživateli internetu.

Zprostředkovatelé mohou být upozorňováni na problematiku nenávisných projevů nejen organizacemi, ale také jednotlivci včetně politiků. Například německý ministr spravedlnosti Heiko Mass se v této otázce obrátil na vedení evropské divize Facebooku a konzultoval

57 <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002332/233231e.pdf>

58 <http://www.adl.org/>

59 <http://www.womenactionmedia.org/>

60 <http://ohpi.org.au/>

problematiku zcela nedostatečných kontrolních mechanismů pro nenávistné příspěvky, se kterými se potýká i společnost v Německu.

Výše uvedené organizace se zabývají monitoringem nenávistných projevů na internetu a také pomocí jedincům, kteří se stali oběťmi nenávisti v online prostředí. Ti jim mohou nahlásit daný incident a případně získat právní nebo psychologickou pomoc.

V České republice funguje pro tyto případy „horká linka“⁶¹, která umožňuje nahlásit nezákonný obsah na internetu včetně hanobení národa, rasy, etnické nebo jiné skupiny osob a podněcování k nenávisti vůči skupině osob nebo k omezování jejich práv a svobod. Kromě toho se problematikou násilí z nenávisti zabývá organizace IN IUSTITIA⁶², která zároveň poskytuje sociální a právní pomoc obětem násilí z nenávisti.

V rámci české iniciativy HateFree byla vytvořena příručka Jak reagovat na nenávist na internetu⁶³. V příručce se především doporučuje reagovat na hate speech buď věcně (používáním věcných argumentů), nebo vtipem. Pokud ale ani jedna z těchto strategií není účinná nebo možná, příručka doporučuje nenávistné facebookové stránky, skupiny či události nahlašovat a žádat o jejich blokování. Jak již bylo uvedeno v předcházející kapitole, účinnost těchto postupů proti nenávistným projevům vůči migrantům či muslimům je v českém prostředí bohužel sporná.

I přes zmiňované výhrady v otázkách cílových skupin a běžné osvětové metodiky je vzdělávání mládeže jednou z nejdůležitějších oblastí boje proti šíření nenávisti a xenofobních projevů. Proto jak v zahraničí, tak i v ČR můžeme najít několik materiálů pro učitele věnovaných řešení projevů nesnášenlivosti ve školách. Jde např. o příručku Amnesty International⁶⁴, která poskytuje návod k řešení projevů nesnášenlivosti ve školách ze strany žáků, kolegů i nadřízených. Je rozdělena na pět tematických okruhů – nesnášenlivost studentů vůči Romům, postoje žáků vůči cizincům žijícím v Česku, segregace studentů podle ekonomických rozdílů nebo jiné odlišnosti a v neposlední řadě šikanu a xenofobní projevy ze strany kolegů či ředitele školy. Národní centrum bezpečnějšího internetu ve spolupráci s Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR v roce 2013 zahájilo kampaň Mladí proti nenávisti online, která měla za cíl podporu vzdělání v oblasti lidských práv a mediální výchovy a zvýšení angažovanosti mládeže.⁶⁵

Je také potřeba uvažovat o možnostech potírání hate speech trestněprávní cestou. V současné situaci je zjevné, že se producenti nenávistných projevů většinou dokáží držet v nepsaných mantinelech, kde jsou si vědomi jisté beztrestnosti. Tu lze asi nejlépe popsat oblíbeným příkladem, v jehož rámci bychom v nenávistných výrocích zaměnili migranty či muslimy za křesťany, Židy, Čechy, policisty či jiné komunity a etnika – najednou je zjevné, do jaké míry jsou v ČR při potírání nenávistných projevů uplatňována dvojí pravidla a systémově zakotvená xenofobie.

Je možné, že se v průběhu roku 2015 dostala česká společnost do definujícího momentu, ve kterém se tváří v tvář vlně nenávistných projevů a uprchlické krizi potvrdí, či sežije její dosavadní cesta k funkční demokracii a členství v komunitě vyspělých a lidská práva respektujících evropských států. Úkolem všech zástupců a složek dosud velmi křehké občanské společnosti je teď vynaložit veškeré úsilí k tomu, aby hodnoty mezilidské solidarity a demokracie převážily strach, nenávist a temné stíny autoritářství všeho druhu. Doufáme, že k tomu může alespoň v malé míře napomoci i tento text.

61 <https://www.internet-hotline.cz/>

62 <http://www.in-ius.cz/>

63 <http://www.hatefree.cz/jak-reagovat-na-nenavist-na-internetu>

64 <http://www.lidskaprava.cz/chci-to-resit/>

65 <http://www.msmt.cz/mladez/spustena-kampan-mladi-proti-nenavisti-online-1>

9 LITERATURA

- CONOVER, M. D.; GONCLAVES, B.; FLAMMINI, A.; MENCZER, F. *Partisan asymmetries in online political activity*. Springer Berlin Heidelberg. EPJ Data Science 1(6), 1–19.
e-ISSN 2193-1127
- CHADWICK, A. (2013). *The Hybrid Media System: Politics and Power*. Oxford: University Press.
- DAHLGREN, P. (2013). *The political web: media, participation and alternative democracy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. ISBN 9781137326362.
- LESSIG, L. (2006). *Code version 2.0*. Basic Books. ISBN 9780465039142
- MCLUHAN, M. (2011). *Jak rozumět médiím: extenze člověka*. Praha: Mladá fronta.
ISBN 9788020424099.
- MOROZOV, E. (2011). *The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom*. New York: Public Affairs. ISBN 9781586488741
- PARISER, E. (2011). *The Filter bubble*. Penguin Group. ISBN 9780143121237
- STRAUSS, A. L.; CORBIN, J. (1999). *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert. ISBN 808583460X.
- SUNSTEIN, C. R. (2014). *On Rumors: How Falsehoods Spread, Why We Believe Them, and What Can Be Done*. Princeton University Press.